

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра історії України

УКРАЇНКА

МОЛОДА

Випуск 12

Житомир – 2024

Рекомендовано до друку Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 11 від 25 червня 2024 р.)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Шевчук А. В. – д-р іст. наук, доцент, професор кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту «Житомирська політехніка».

Власюк І. М. – канд. іст. наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Україніка молода: збірник статей. Випуск 12. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 64 с.

Науковий редактор: Венгерська В. О., д-р іст. наук, професорка, завідувачка кафедрою історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Відповідальний редактор: Ковальчук І. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Технічний редактор: Ковальчук І. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Статті друкуються в авторській редакції. Редактори можуть не поділяти окремі позиції авторів та не несуть відповідальності за зміст та фактичне наповнення статей.

Розміщені у збірнику статті стосуються таких науково-дослідних напрямків: історія України, історичне краєзнавство, українознавство, національні та гендерні студії, юдаїка, полоністика, біографістика.

Матеріали збірника розраховані на науковців, студентів, вчителів шкіл, ліцеїв, гімназій, усіх, хто цікавиться історією України.

ЗМІСТ

Розділ 1

СЕРЕДНЬОВІЧНА, НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ І ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Дика М. Судова реформа Кирила Розумовського (1760–1763 рр.).....	5
Титюк О. Участь гетьмана Кирила Розумовського в дворцевому перевороті 28 червня 1762 року.	7
Дереча В. Значення масонства для історичного розвитку українських земель XVIII–XIX ст.	10
Єфіменко О. Традиції правової культури Гетьманщини та Речі Посполитої в судових практиках українських губерній Російської імперії в першій половині XIX ст.	13
Пигина Д. Централізація, уніфікація, бюрократизація церковної системи на українських землях у складі Російської імперії в XIX ст.	15
Стаднік А. Проблематика перших політичних партій кінця XIX – початку XX ст. Наддніпрянщини в шкільних підручниках з історії України	19
Філенко А. Постать Олександри Екстер в українському та світовому мистецтві.....	23
Нестерук Р. Плани нацистської верхівки щодо України та способи їх реалізації	28
Миколюк Г. Етапи вербувальної кампанії українців на роботи до Німеччини в період Другої світової війни.....	30
Тимченко О. Гендерна політика в контексті функціонування ОУН та УПА... ..	33
Талько А. Військова діяльність Романа Шухевича в УПА в роки Другої світової війни.....	35
Гусаківський Я. Звільнення території України Червоною армією в 1943–1944 рр.	39
Панчук М. Становлення українсько-польської співпраці у сфері освіти після здобуття Україною незалежності: контекст Житомирщини.....	41

РОЗДІЛ 2
МАТЕРІАЛИ XX НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«НАШ РІДНИЙ КРАЙ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ»
(ЖИТОМИР, 17 КВІТНЯ 2024 Р.)

Мельничук Я. Столипінська аграрна реформа на Волині 1906–1914 рр.	45
Романюк Є. Українські біженці Австро-Угорщини у роки Першої світової війни.....	48
Сарнавська Є., Полкунова В. Трагічна доля євреїв Житомирщини у роки Другої світової війни.....	50
Хмелюк В. Розвиток освіти в радянські часи: свідчення очевидців	54
Папуша Р. Карпатські русини: факти і проблеми.....	58
Кирпа С. Діяльність добровольців-парамедиків при обороні Маріуполя протягом 24 лютого – 20 травня 2022 року.....	61

РОЗДІЛ 1

СЕРЕДНЬОВІЧНА, НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ І ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Дика Марина

здобувачка вищої освіти 31 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Максимов О. В.**)

СУДОВА РЕФОРМА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО (1760–1763 рр.)

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. На сучасному етапі розвитку української історико-правової науки чільне місце посідає проблема становлення та розвитку судочинства. На шляху нових реформ судової системи постає важливість вивчення історичного досвіду діяльності органів судової влади в конкретні історичні періоди та в певних регіонах держави. До того ж набувають актуальності особливості проведення судових реформ в різні епохи українського державотворення чи бездержавності. І якщо значна частина особливостей судової системи України-Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. досить широко досліджена, проте особливості реформи К. Розумовського 1760–1763 рр. висвітлені недостатньою мірою, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз джерел та літератури. Наукова проблема провадження судової реформи останнього гетьмана України Кирила Розумовського знайшла своє відображення у працях ряду українських науковців. Найоб'єктивніше, на нашу думку, дослідили цю тему П. Музиченко [4], О. Струкевич [6], О. Биркович [1], М. Мельник [3], В. Омельчук [5] та О. Козинець [2].

Метою роботи є аналіз особливостей проведення судової реформи К. Розумовського у 1760–1763 рр.

Виклад основного матеріалу. Період другої половини XVIII ст. характеризувався стрімкими змінами на території України, що знайшло своє відображення і в галузі права. Особливо виразно трансформації можна прослідкувати на прикладі судової системи тогочасної Гетьманщини. Останнім етапом зміни українського судоустрою став період 1760–1763 рр., що пов'язаний із реформою гетьмана К. Розумовського.

Значна частина українських науковців відзначає зв'язок нововведень К. Розумовського із нормами «Пактів і вольностей...» П. Орлика, вказуючи на незалежність судової гілки влади. Проте і досі дискусійними залишається те, чому гетьман вирішив не змінювати цей пункт, а також, чому використав практику повернення до норм права згідно Третього литовського статуту, що був ухвалений ще у 1588 р. [4, с. 190].

Цілком можливими причинами до проведення нової реформи стала тогочасна ситуація у Російській імперії, а також значна забюрократизованість судоустрою Гетьманщини. Skorиставшись слабкістю імперської влади та наявністю серед числа козацької старшини проукраїнського елемента, К. Розумовський зумів реалізувати ряд реформ, що стали своєрідним «рухом на Захід». Серед них була і судова реформа, що не лише гарантувала судовій владі незалежність, а й передбачала цілковиту відмову від імперських правових норм [6, с. 52].

Початок проведення реформи ознаменувався виданням гетьманського універсалу «Про реорганізацію діяльності Генерального військового суду» від 17 листопада 1760 р. Головною особливістю судової реформи К. Розумовського була трансформація Генерального військового суду, що був найвищою судовою інстанцією у державі та приймав не лише апеляційні скарги та чинив суд, а й стежив за ефективністю судів нижчого рангу. Згідно нового положення, суд мав складатися із дванадцяти осіб (двох генералів та десяти виборних представників від полків. Таке нововведення насправді було не новим, а тягнулося з правової системи часів Речі Посполитої [1, с. 9].

Правовий статус судів нижчої інстанції та головні їх функції визначалися універсалом гетьмана від 19 листопада 1763 р, згідно якого передбачалося існування двох полкових суддів у кожному полку (що пояснювалося необхідністю існування судової інституції в полках та сотнях), а також двох підкоморських та одного земського суддю [3, с. 138].

У Ніжинському полку, що на той час був найбільшим, створили три полкові суди, які мали розглядати кримінальні та військові справи. Цивільні справи вирішували земські суди, що склалися із судді, підсудка та писаря, що обиралися на пожиттєвий термін. Найнижчою інстанцією були підкоморські суди, членів яких затверджував гетьман і які займалися переважно вирішенням справ, пов'язаних правом власності та земельними справами [5, с. 158].

Особливість реформи полягала в тому, що вона проходила у два етапи: створення Генерального військового суду та формування місцевих органів судочинства. Відбувається втрата Генеральним військовим судом статусу судової інстанції для козацької старшини. Фактично було зрівняно усіх громадян стосовно судового підпорядкування. Це було досить позитивним явищем. За гетьманом було збережено статус вищої апеляційної інстанції, а також єдиній судовій підпорядкованості не підлягали жителі міст. Це було закономірним явищем, що було зумовлено існуванням міст з магдебурзьким правом [2, с. 68].

Висновки. Отож, в українських практиках судоустрою та судочинства, навіть у надзвичайно складний період існування її державності, продовжували здійснюватися нововведення щодо правової організації та реформування органів судової влади. Яскравим прикладом цього є судова реформа останнього гетьмана України К. Розумовського, що проводилася протягом 1760–1763 рр. Серед основних позитивних аспектів реформи варто виділити запровадження єдиного судового підпорядкування, а серед недоліків – повернення до норм

Литовських статутів та збереження за гетьманом і козацькою старшиною привілеїв, що загальмовувало становлення нового українського суду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Биркович О. Судова реформа К. Розумовського: зміст, перспективи та наслідки. *Соціологія права*. 2020. Вип. 3. С. 7–11.
2. Козинець О., Конопля Я. Судова реформа Кирила Розумовського. *Проблеми громадянського поступу українського суспільства: філософсько-правові та соціально-психологічні аспекти*. 2015. Вип. 2. С. 65–70.
3. Мельник М. Судова реформа гетьмана К. Розумовського наприкінці XVIII ст. *Сіверщина в історії України*. 2014. Вип. 7. С. 137–139.
4. Музиченко П. Історія держави і права України. Київ: Знання, 2000. 429 с.
5. Омельчук В. Судова реформа 1760–1763 років: основні етапи та наслідки. *Наукові праці МАУП*. 2012. Вип. 2 (33). С. 157–163.
6. Струкевич О. Україна-Гетьманщина та Російська імперія протягом 50–80-х рр. XVIII століття (політико-адміністративний аспект проблеми). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1996. 100 с.

Титюк Олександр

здобувач вищої освіти 31 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

УЧАСТЬ ГЕТЬМАНА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО В ДВІРЦЕВОМУ ПЕРЕВОРОТІ 28 ЧЕРВНЯ 1762 РОКУ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Постать Кирила Розумовського є дуже цікавою і не лише через те, що він був останнім українським гетьманом. Його період гетьманування був насиченим на різні події. Дуже цікава сторінка його біографії – це участь в дворцевому перевороті в 1762 р. Імператриця Єлизавета Петрівна, яка і дозволила відновити інститут гетьманства і стати гетьманом К. Розумовському помирає в 1761 р. і новим імператором стає Петро III.

Мета статті – проаналізувати роль К. Розумовського в дворцевому перевороті, який відбувся 28 червня 1762 р. і простежити наслідки цього перевороту.

Виклад основного матеріалу. К. Розумовського викликали до Петербургу наприкінці листопада 1761 р. Перед від'їздом він передав керівництво справами Кочубейові (який був генеральним обозним), Гудовичеві (генеральний підскарбій), Безбородькові (генеральний писар) і Журавці (генеральний осавул). Після цього вирушив в дорогу. А вже 25 грудня 1761 р. помирає імператриця Єлизавета Петрівна. Після смерті Єлизавети, на нетривалий час, імператором стає її небіж Петро III [1].

Катерина II, після смерті Єлизавети, нарешті могла втілити в життя свій план – захопити імператорський престол. На шляху до досягнення цієї цілі тепер стояв імператор Петро III. Втім, він не був настільки популярним в народі та серед дворянства, як його попередниця. Також, зусиллями прихильників Катерини було сформовано негативний імідж Петра III. Його зображали диваком, легковажною та непередбачуваною особою і навіть зазначали, що він зневажає православну віру [2]. Він також зі зневагою ставився до імператорської гвардії. Вважав, що ті не здатні ні до військових справ, ні до будь яких інших. А навіть більше, становлять небезпеку для уряду.

На противагу образу Петра III, Катерину представляли як прихильницю православ'я, патріотку всього російського тощо. Вона зі своїми прихильниками прагнула здобути владу. В результаті організації дворцевого перевороту, Катерина зійшла на російський престол, усунувши свого конкурента Петра III. Розглядався також план і його фізичного знищення. Сценарій такого знищення виглядав так: інсценування нещасного випадку під час пожежі у царському палаці, вбити Петра III і закинути тіло у вогонь. Втім, Микита Панін, один з учасників змови заколотників, наполіг на тому, щоб імператора арештували під час огляду гвардійських полків, які мали відправлятися за його наказом на війну проти Данії, що не була популярною серед населення [3, с. 87–88].

Важливим аргументом, що доводив ефективність цього плану, був факт, що на чолі російської армії, яка відправлялась на фронт, мав бути гетьман К. Розумовський. Він був приятелем і прихильником Катерини. Також гетьман на той час користувався значною популярністю серед гвардійців [4]. Гетьман свої рішення і вчинки, щодо здійснення змови, погоджував, по суті, лише з Катериною, яка своєю чергою, тримала в суворій таємниці стосунки з гетьманом, навіть від найближчого оточення.

Іноземні дипломати також засвідчували вирішальну роль К. Розумовського у дворцевому перевороті 1762 р. У переписці англійських дипломатів Р. Кейта та Г. Гренвіля, на початку липня 1762 р., засвідчили факт, що в день перевороту Г. Орлов і Катерина II о шостій годині ранку приїхали в розташування Ізмайлівського гвардійського полку, який, на чолі з гетьманом, перебував у повній бойовій готовності [3, с. 89].

До повсталого Ізмайлівського гвардійського полку приєдналися два інших гвардійські полки – Семенівський і Преображенський. Згодом загальна кількість військ, які присягнули на вірність Катерині становила 14 тис. чол. В офіційній свиті нової імператриці Катерини II почесне місце займав і К. Розумовський. 30 червня, до Петергофа з Оранієнбаума прибув Петро III і покірливо підписав акт зречення від престолу, який був складений Г. Тепловим. Після цього він був засланий у Ропшу, де його вбили [3, с. 90].

1 липня 1762 р. К. Розумовський, відповідно до щойно одержаної царської грамоти, надіслав Генеральній військовій канцелярії ордер, у якому наказував вжити заходів щодо приведення усіх верств населення України-Гетьманщини, а також Запорозької Січі до присяги новій імператриці Катерині II. 16 липня

1762 р. генеральні старшини С. Кочубей та І. Скоропадський доповіли гетьману про виконання вищезазначеного ордеру. В Глухові, в церкві св. Миколая, був зачитаний маніфест про сходження на престол Катерини II, а потім всі присутні – члени українського уряду, духовенство тощо прийняли присягу і підписались на присяжних листах.

Певний час після перевороту, К. Розумовський продовжував бути улюбленцем імператриці і купатись у проміннях гучної слави. Під час коронації підносив на золотій подушці корону для Катерини II. Але вже згодом, спроба гетьмана домогтись від Петербургу спадковості гетьманської влади, стала однією із причин його зречення гетьманської булави.

За змовою своїх радників, зокрема Г. Теплова, у жовтні 1763 р. імператриця викликала К. Розумовського до Петербургу. Йому було запропоновано піти у відставку. Він не погодився одразу зректися булави, сподіваючись знайти певні компроміси і очікуючи на певні поступки від Катерини II. Так і не дочекавшись цього, змушений був віддати булаву і всі гетьманські регалії. У якості поступки за відмову, йому було присвоєно звання фельдмаршала і дозвіл проживати в Москві [5].

Висновки. Отже, варто наголосити, що К. Розумовський був однією із ключових фігур під час дворцевого перевороту 1762 р. Завдяки добрим стосункам із майбутньою імператрицею, він готовий був допомогти їй зійти на престол. Одночасно, їхнє спілкування залишалось таємницею, навіть для близького кола спілкування. Переворот був успішним. Катерина II стала імператрицею, К. Розумовський ще певний час користувався імператорською прихильністю. Проте подібна «ідилія» тривала недовго. На жаль, українці відіграли не останню роль у формуванні імперії, але про їх «заслуги» швидко забували ті, кого вони приводили до влади. В імперський проєкт Катерини II Україна не вписувалась у жодному варіанті, навіть у максимально обмеженій автономії Гетьманщини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аркас М. Історія України-Русі; вступ. сл. і комент. В. Г. Сарбея: 2-ге факс. вид. Київ: Вища школа, 1991. 456 с.
2. «Прохання малоросійського шляхетства і старшини, разом із гетьманом, про відновлення різних старих прав Малоросії, подане Катерині II в 1764 р. [рос. мовою]. *Киевская старина*. 1883. № 6. С. 343–345.
3. Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): монографія. В 2-х ч. Ч. 1. Київ: ДАКККіМ, 2008. 240 с.
4. Бильбасов В. А. История Екатерины Второй. В 2 т. Т. 2: Воцарение Екатерины. 1762–1764. Лондон, 1895. 880 с.
5. Іванченко Р. Останній гетьман України Кирило Розумовський. *Історія без міфів: Бесіди з історії української державності*. 3-тє вид., переробл. і доповн. Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2014. 624 с.

Дереча Віктор

здобувач вищої освіти 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Жуковський О. І.**)

ЗНАЧЕННЯ МАСОНСТВА ДЛЯ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У XVIII – XIX СТ.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Масонство, як таємна організація із власною системою цінностей та впливовими інституціями, здобуло значне розповсюдження у Європі в досліджуваний період. Проте, вплив масонського руху на українські землі лишається маловивченим аспектом української історії. Україна в XVIII–XIX ст. переживала складний період, коли територія була розділена між імперіями. Масонство відіграло активну роль у формуванні політичних та культурних течій того часу. Саме тому виникає потреба вивчення цих аспектів, що допоможе краще розкрити роль масонства в історії України. Водночас, по причині закритості лож і фрагментарності інформації про їхню діяльність, історія цього руху залишається не достатньо вивченою. З огляду на брак джерел із даної тематики дослідження історії масонського руху в Україні та його вплив на розвиток українських земель слід сприймати лише як нашу спробу розкрити дану проблему.

Аналіз джерел та літератури. Наукова проблема дослідження значення масонства для історичного розвитку українських земель у XVIII–XIX ст. неодноразово ставала об'єктом зацікавленості дослідників та науковців, а саме окремі аспекти даної проблеми висвітлювали у своїх працях О. Тарасович [1], А. Задорожнюк [2], В. Савченко [3], О. Крижановська [4], А. Грень [6].

Метою роботи є з'ясувати значення масонства для історичного розвитку українських земель XVIII–XIX ст.

Виклад основного матеріалу. У XVIII–XIX ст. українські землі переживали складний історичний розвиток. Зазнаючи владних впливів різних імперій – Османської, Російської та Австрійської (Австро-Угорської), територія України була розділена та піддавалась різним імперським реформам. У цей період відбувалася низка історичних подій, які суттєво вплинули на політичну, соціальну та культурну сфери життя українців. На тлі розмаїття імперських інтересів і боротьби за незалежність формувалася національна свідомість та національний рух. Українські землі стали ареною не лише політичних конфліктів, а й місцем народження культурних та національних рухів, що збагатили історію України. Не останню роль в цьому розвитку відіграло масонство [1, с. 67].

Масонство, як таємна організація з довгою історією, має глибоке значення для історичного розвитку українських земель у XVIII–XIX ст. Вплив масонського руху на Україну був непересічним та відображав складні політичні, культурні і соціальні перетворення того часу, які безпосередньо впливали і на історичний розвиток українських земель.

Перші масонські ложі на території України з'явилися в 1770-х рр. Їх членами ставали переважно представники шляхти, духовенства, купецтва та інтелігенції. Ложі зосереджувалися в таких містах, як Київ, Харків, Полтава, Одеса, Львів [3, с. 41].

На думку дослідника Б. Бавлі: «створення власної впливової масонської ложі в Україні вдалося лише до кінця XVIII століття, в основному завдяки старанням відомого філософа Григорія Сковороди» [4]. В цей період масонські ідеї поширилися серед багатьох козацьких та старшинських родин, які, навіть під російським пануванням, відчували себе частиною європейської культури. Тоді виник і проєкт під назвою «Україна», який став результатом старань українських масонів, спрямованих на збереження самобутності та ідентичності своєї батьківщини. Згідно з однією з гіпотез, першою «Україною» була ложа на Лівобережжі, яка почала активно пропагувати цю назву, виходячи замість широко поширеної форми «Малоросія», прийнятої офіційною російською владою. На нашу думку, такий підхід відображає значення масонства як фактора, що сприяв формуванню національної свідомості та ідентичності українського народу.

Одним із ключових аспектів значення масонства для українських земель була його роль у поширенні просвітницьких ідей. Масонські ложі слугували центрами обміну знаннями, ідеями та культурними цінностями. Це сприяло розвитку освіти, науки та літератури в українських громадах того часу. Масонство впливало на формування громадської свідомості та сприяло поширенню ідей гуманізму та соціальної відповідальності.

Крім того, масонство мало значний політичний вплив на українські землі, оскільки членами ложі були не лише впливові та багаті люди. Насамперед цінувалися розум, порядність, інтелігентність. Усі ці якості мав нащадок козацького роду, учень Г. Сковороди, видатний філософ-містик Семен Гамалія. Масонами були також інші учні Г. Сковороди: літератор та історик М. Антоновський, творець вітчизняної агрономії А. Прокопович-Антоновський, біограф свого вчителя Г. Сковороди – М. Ковалинський, В. Капніст – відомий поет та громадський діяч, В. Григорович – викладач Академії мистецтв, О. Величко – видатний математик, І. Котляревський – основоположник нової української літератури. Ложу відвідували деякі вищі чиновники канцелярії малоросійського генерал-губернатора М. Репніна. Сам М. Репнін, очевидно, теж належав до масонів, не дарма він мав репутацію ліберала та «українського автономіста». Він був одружений з дочкою гетьмана-масона К. Разумовського, опікувався І. Котляревським і Т. Шевченком [4].

Хоча членами масонських лож були видатні представники української культури, науки та громадського життя, які прагнули до розумового, морального та інтелектуального розвитку суспільства. Однак масонство не виступало як організатор чи провідник національно-визвольних рухів чи боротьби за політичну автономію. Видатні члени масонської ложі в переважній більшості зосереджувалися на культурному та освітньому просвітництві, а не на політичних чи революційному русі.

Масонство в XVIII–XIX ст. впливало на геополітику України, перебуваючи в середині великої гри імперій, що контролювали територію України. Ця таємна організація відіграла значну роль у формуванні політичних альянсів, зміцненні впливу та розвитку ідеологічних та соціальних мереж.

Масонство сприяло формуванню та поширенню просвітницьких ідей, які зближували представників різних соціальних груп та етносів. Це сприяло розвитку свідомості населення щодо власних прав та свобод, що мало велике значення в контексті боротьби за національну самосвідомість [5].

Масонство було важливим інструментом впливу для імперських сил. Представники масонських лож використовували на свою користь знайомства та ресурси для сприяння імперським інтересам на українських землях. У той же час, це також надавало можливість для внутрішнього опору та боротьби за права і свободи національних та соціальних груп [6].

У контексті геополітики, масонство створювало складну мережу впливу, що перетиналися з імперськими інтересами. Воно сприяло виникненню нових форм комунікації та впливу, які дозволяли створювати нові соціальні та політичні конфігурації.

Загалом, масонство мало значний вплив на геополітику України у XVIII–XIX ст., будучи одним з ключових акторів у складній політичній та соціальній динаміці того часу. Його роль полягала в розповсюдженні ідей і формуванні інтелектуальних та соціальних мереж, що впливали на подальший розвиток українських земель.

Проте, існувала й інша сторона масонства на українських землях. Таємність, ритуали та символіка масонства лякали багатьох людей, деякі вважали масонів сектантами, а інші звинувачували їх у змовах та прагненні до світового панування. Історики вказують на те, що масонство просувало імперські інтереси того часу. Воно може бути розглянуте як частина елітарного культурного середовища, яке підтримувало статус-кво та існуючі соціальні та політичні порядки.

Висновки. Отже, початки масонства на українських землях пов'язані з XVIII ст., коли українські території перебували під владою різних держав. Масонство мало значний вплив на розвиток українських земель у XVIII–XIX ст. Для тогочасної України ідеї, які просували масонські організації, а саме прагнення до свободи, братерства та просвітництва, були новаторськими для того часу. Українські шляхтичі та інтелігенція активно приєднувалися до масонських лож, де вони активно обговорювали ідеї просвітництва та культурного розвитку українських земель.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Тарасович О. І. Адміністративно-територіальні зміни та їх вплив на містобудівну діяльність в Австрії та Австро-Угорщини (друга половина XVIII – початок XX ст.). *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023. С. 66–70. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/290517/284098> (дата звернення: 01.03.2024).

2. Задорожнюк А. Б. Ідеї масонства та їх проникнення на Поділля у другій половині XVIII ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана*

Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів, 2022. С. 25–26. URL: <https://biolog.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/10/naukovi-pratsi-k-pnu-im.i.-ohiiienka-zbirnyk-za-pidsumkamy-zvitnoi-naukovoi-konferentsii-vup.21.pdf#page=25> (дата звернення: 05.03.2024).

3. Савченко В. А. Україна масонська. Київ: Нора-Друк, 2008. 336 с. URL: <https://coollib.com/b/119913-viktor-vasilovich-savchenko-ukrayina-masonska/read> (дата звернення: 03.03.2024).

4. Бавлі Б. Масони в Україні. *Околиці Кременчука*. URL: <https://okrain.net.ua/ru/article/masonry-v-ukraine/> (дата звернення: 10.03.2024).

5. Крижановська О. О. Джерела з історії масонського руху в Україні другої половини XVIII – початку XX ст. *Український історичний збірник*. 2003. № 5. С. 376–382. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kryzhanovska_Oksana/Dzherela_z_istorii_masonskoho_rukhu_v_Ukraini_druhoi_polovyny_XVIII_-_pochatku_XX_st.pdf?PHPSESSID=n8i1at3bkrhuhvugmrlui2ltf7 (дата звернення: 09.03.2024).

6. Грень А. Масонські організації в Україні в XIX ст. *Наука. Освіта. Молодь*. Ч. 1, 2022. С. 128–131. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2022/1/45.pdf (дата звернення: 04.03.2024).

Єфіменко Ольга

здобувачка вищої освіти 14 групи третього (доктор філософії) рівня вищої освіти історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професорка кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Венгерська В.О.**)

ТРАДИЦІЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ГЕТЬМАНЩИНИ ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В СУДОВИХ ПРАКТИКАХ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Процес розвитку та формування судових інституцій в Російській імперії мав свою специфіку, яка в цілому відображала загальні тенденції функціонування цього політичного утворення протягом XIX ст. Перша риса – загальне відставання від більшості європейських країн (частина з яких в досліджуваний період також були імперіями) за показниками економічного та інституційного розвитку. В контексті нашої теми, це стосувалось правової культури та інститутів, які забезпечували її функціонування. Наше дослідження спрямоване, перш за все, на розгляд фактів, які руйнують російські наративи «вищості» її політичної моделі та важливості виконання «цивілізаторської місії».

Аналіз джерел та літератури. Серед останніх досліджень, присвячених складним процесам унормування, які з часом призвели до ліквідації традиційних польських структур та інституцій, виділимо статтю А. Шевчука та О. Маркевич [8]. Автори зосередились на аналізі суто польського інституту хорунжих, який певний час зберігався в управлінській системі Правобережжя. Хоча напрому це не мало відношення до правосуддя, однак демонструвало наявні проблеми для російської влади, яка намагалася розв'язати питання адаптації нових для себе територій з властивими для них підходами у всіх

сферах життя. А. Шевчук досліджував особливості адаптації колишніх польських судових інституцій, (сфера діяльності яких охоплювала такі соціальні групи як купецтво та міщанство) до нових політичних реалій, та передбачала формування і зміцнення їх лояльності до російської влади [7].

Серед дослідників, які вивчали причини та особливості законодавчих ініціатив Павла I, В. Вороніна [1] та О. Малишев [2]. Ґрунтовні дослідження владних та правничих інституцій, серед іншого і в контексті адаптації структур Речі Посполитої до російської політичної моделі в умовах Правобережжя належать В. Шандрі [5; 6].

Метою пропонованої статті є аналіз рівня запозичення судових практик держав, до ліквідації яких Російська імперія мала безпосереднє відношення.

Виклад основного матеріалу. На теренах Правобережної України тривалий час зберігалась дія правових норм Речі Посполитої, яка, своєю чергою, успадкувала їх від Великого князівства Литовського (йдеться про Литовські статuti XVI ст.). Лише після придушення польського Листопадового повстання 1830–1831 рр., російська влада поступово почала відмовлятися від цього спадку. Російська влада поступово запроваджувала власні судові практики, які до 1830-х рр. діяли паралельно з існуючими на Правобережжі. Йдеться про такі явища як «словесний» та «совісний» суди. Їх діяльність досліджувала В. Шандра, яка наголосила на основній рисі цих інституцій – так званий «примирний» розгляд справ. Професорка зазначає, що совісні суди на території України прижилися набагато краще, ніж загалом у імперії, оскільки вони спиралися на багаті традиції, сформовані їхніми історичними попередниками – компромісарськими, полюбовними та третейськими судами [5, с. 11–12].

Лівобережжя України, маючи не менш впливові традиції Гетьманщини також представляло гіпотетичну небезпеку для імперської влади. Створення та демонстрація максимально лояльного ставлення до українців, спрямовувалось на формування взаємних почуттів. Нетривалий період правління імператора Павла I пов'язувався зі спробою повернути до життя правові норми втраченої автономії. Він підписує указ від 30 листопада 1796 р. «Про відновлення в Малоросії правління та судочинства за тамтешніми правами й попередніми обрядами» [2, с. 47], дія якого поширювалася на територію колишньої Гетьманщини. У відповідності з документом, на місцях відновлювалися підкоморські і повітові земські суди, які склали систему статутних інституцій. Наголошувалось на необхідності здійснення судочинства «за точною силою прав малоросійських».

Висновки. Таким чином, наведені приклади демонструють з одного боку недорозвинутість судових практик у випадку російської імперії наприкінці XVIII – поч. XIX ст., а з іншого – намагання влади продемонструвати своє прагнення не руйнувати існуючі правові інститути, розраховуючи на здобуття нових прихильників та симпатиків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вороніна В. Законодавчі ініціативи Павла I у сфері судочинства. *Український історичний збірник*. Вип. 11. Київ, 2008. С. 80–91.
2. Малишев О. Законодавчі заходи імператора Павла I з питань судівництва на українських землях (1796–1801 рр.). *Правова держава*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. Вип. 24. С. 42–51.
3. О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним обрядам: Именной указ, данный Сенату 30 ноября 1796 г. ПСЗРИ. Собр. 1. Т. XXIV: с 6 ноября 1796 по 1798. 17594. С. 212, 213.
4. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку. За ред. І. Усенка. Київ: Наукова думка, 2014, 213 с.
5. Шандра В. С. «Губернии на особых по правам и привилегиях их основания...» як прояв регіонального рівня взаємодії верховної влади і суспільства. *Волинські історичні записки*. Т. 2. Житомир, 2009. С. 5–13.
6. Шандра В. Формування адміністративно-територіального устрою українських земель як засіб інтеграції до складу Російської імперії (кінець XVIII – початок XX століття). Розділ колективної монографії «*Росія-Україна: зради, союзи, війни*». Київ. 2022. С. 133–144.
7. Шевчук А. Волинський губернський магістрат: запровадження імперського судочинства (1796–1797). *Интермарум: історія, політика, культура*. 2023. № 13. С. 30–49.
8. Шевчук А., Маркевич О. Хорунжі Волинської губернії (1797–1832): традиції Речі Посполитої в імперських практиках адміністрування. *Интермарум: історія, політика, культура*. 2023. № 12. С. 8–31.

Пигина Дарина

здобувачка вищої освіти 31 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Максимов О. В.**)

ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ, УНІФІКАЦІЯ, БЮРОКРАТИЗАЦІЯ ЦЕРКОВНОЇ СИСТЕМИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ХІХ СТ.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У сучасному українському суспільстві спостерігається зростання інтересу до історії церкви, її ролі в житті народу та впливу на формування української національної ідентичності. Сьогоднішні процеси формування та розвитку Української Православної Церкви мають глибокі історичні корені, які беруть свій початок ще з часів імперської політики церковного управління. Актуальність теми полягає у висвітленні впливу історичних змін у церковній системі українців після входу земель до Російської імперії, що є ключовим для розуміння теперішніх соціальних та культурних процесів в Україні. Враховуючи сучасне становлення православної церкви в Україні, дослідження централізації, уніфікації та бюрократизації церковної системи набуває нового значення, оскільки воно допомагає з'ясувати, як ці процеси вплинули на релігійне життя українців та їхню культурну ідентичність.

Аналіз джерел та літератури. Дана тема досліджувалася у працях О. Крижанівського, С. Плохія, які вивчають роль церкви у суспільно-економічному розвитку Правобережної України [1]. Дослідниця Н. Щербак [5] аналізувала національну політику царизму на Правобережній Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). І. Шугальова [3] вивчала характер і результати національно-політичного тиску російської імперської структури на православне середовище в Україні в період з кінця ХVІІІ до середини ХІХ ст. Особливу увагу приділено чиннику збереження національних традицій та процесу українського відродження, який набував дедалі потужнішого характеру. Також дану тему досліджували І. Огієнко [2], П. Яроцький, С. Головащенко, В. Климов [6] та ін.

Метою статті є аналіз процесів централізації, уніфікації, бюрократизації церковної системи на українських землях у складі Російської імперії в ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Після століть етнічної, національної, культурної та релігійної роз'єднаності майже всі українські землі були об'єднані на початку ХІХ ст., однак не як незалежна держава, а як складова частина Російської імперії. Уряд намагався контролювати всі сфери життя населення, у тому числі й духовно-релігійну. Намір Миколи І об'єднати Правобережну Україну з губерніями Російської імперії за допомогою посилення ролі православ'я та русифікації українців справедливо розглядається як авторитарний підхід. Ідеологія гетерогенної імперії чітко виражена в гаслі «самодержавство, законність і нація», де під нацією розумілася лише російська народність [5, с. 55]. Зростання впливу церкви стало очевидною стратегією уряду. Вона розглядалася як невід'ємна частина державної та бюрократичної системи, а також як гарант соціальної стабільності в імперії. Найбільшими були прагненням зробити церкву невід'ємною частиною диктатури і порядку, піддати її централізації так само, як і державу, а монарха поставити на вершину не лише світської, але й церковної влади в становищі «єпископа єпископів». Зрозуміло, що в такій централізованій, уніфікованій державі не було місця для церкви, відмінної від великоросійської моделі [3, с. 85].

Відразу ж після входження українських земель до складу Російської імперії розпочалася централізація, уніфікація та бюрократизація церковної системи. Так, згідно Закону про престолонаслідування 1797 р. цар проголошувався главою Російської православної церкви, йому надавався титул «верховного захисника і охоронця віровчення» та «покровителя православ'я». Церкву було визначено як «пануючу» та «провідну». Указ 1799 р. встановив відповідність меж парафій з адміністративно-територіальними одиницями. Згідно з указом 1799 р., межі єпархій мали збігатися з межами населених пунктів. Цей поділ єпархій відповідав поділу на губернії та повіти, які було запроваджено за новим адміністративно-територіальним поділом [6, с. 206–207].

Незважаючи на політику централізації церкви на українських землях, що тривала понад століття, на початку ХІХ ст. тут не було єдиного православного простору та механізму.

Царський режим зважився на секуляризацію церковних і монастирських територій на Правобережжі лише між 1841 і 1843 рр., подібно до законів 1764 р. у Росії та 1786 р. на Лівобережній Україні, і повільно впроваджував їх у життя протягом близько 20 років. За допомогою декрету про Церкву і духовенство, царська влада та Синод намагалися змусити громіздкі і досі не уніфіковані церковні структури функціонувати по всій Російській імперії. Постійна реорганізація церковного управління пояснювалася тим, що царський уряд шукав найоптимальніший її варіант, який вигідніший перш за все для світської влади. Царський уряд узяв собі за мету централізувати світську та церковну влади, використати православних церковних організацій як своєрідні державні інституції для цілей, далеких від їхніх власне релігійних завдань [6, с. 208].

Місцевими церковними адміністративними органами були консисторії, які діяли під керівництвом правлячого архієрея єпархії та виконували як дорадчі, так і виконавчі функції. Їхні обов'язки включали: ведення церковних записів, видача дозволів на різні церковні дії, розгляд церковно-духовних справ, нагляд за діяльністю монастирів та духовних шкіл, цензура релігійної літератури. Консисторії реорганізовували та запроваджували за зразком державної бюрократії. Щоб прискорити процес вкорінення консисторського ладу в українських єпархіях, російським урядом було організовано дикастерії – бюрократичні установи в єпархіальних церквах, які підпорядковувалися архієрею. До обов'язків даного органу входило освячення храмів, операції з церковною нерухомістю [4, с. 32].

З 1835 р. дикастерії були ліквідовані, а головні єпархіальні установи знову перейменовані на консисторії. Цього ж року в консисторіях було заборонено працювати особам, які не мали духовного сану. Для даних органів не було спеціально документу, їхня робота керувалася імперською владою. Лише 1841 р. імператор затвердив першу редакцію «Статуту Духовних консисторій». «Статут» став основним документом, в якому характеризувалася адміністративна структура православної церкви. За ним консисторія виконувала функції управління та духовного суду в єпархіях [4, с. 33].

Також російська влада велику увагу приділяла духовенству, аби заохотити його діяти у церковному житті виключно для швидшої реалізації ідеї єдиної російської православної церкви. Заходи 1808 та 1814 рр. створили систему підготовки духовенства, а викладачі семінарій та духовних училищ фактично стали чиновниками з чітко визначеною фіксованою зарплатнею від держави. Створення Міністерства духовних справ і народної освіти в жовтні 1817 р. також стало логічним наслідком політики підпорядкування церков державним інституціям (ієрархи називали це «єгипетським ярмом»). Спроби окремих церковних діячів відстояти суверенітет Церкви, висловитися і реально оцінити певні нововведення, коштували дуже дорого навіть авторитетним ієрархам [2, с. 34].

Влада вирішила оновити духовенство та збільшити державний бюджет на його утримання. Низкою указів було розширено їхні привілеї та права, а також виділено додаткові землі та маєтки. Згідно указу 1789 р., оборіток церковної

землі було передано парафіям. Запроваджувалася нова система морального заохочення духовенства та мирян, зокрема незвичні нагороди, такі як ордени для духовенства. Тілесні покарання священнослужителів скасовувалися у 1801 р. З 1825 р., згідно з указом, що ґрунтувався на моральних міркуваннях та апостольських правилах, духовенству було заборонено займатися торгівлею. У 1869 р. імператорський указ дозволив дітям православних священників працювати у всіх сферах світської діяльності, що відкрило для них нові можливості працевлаштування [6, с. 207].

Ці та інші заходи російської влади мали на меті не лише прив'язати церкву до держави, але й піднести її авторитет і можливості, як важливого духовного та ідеологічного важеля в Російській імперії, наблизивши духовенство за правовим і соціальним статусом до дворянства.

Висновки. Таким чином, централізація, уніфікація та бюрократизація церковної системи на українських землях у складі Російської імперії в ХІХ ст. мали значний вплив на релігійне та культурне життя українців. Ці процеси, що розпочалися після об'єднання українських земель під владою імперії, мали на меті підпорядкувати церкву державному контролю та використовувати її як інструмент для поширення російської імперської влади в усі сфери суспільного життя. Централізація української православної церкви проявлялася у тому, що всі аспекти церковного життя, від структури єпархій до призначення духовенства, були підпорядковані Синоду російської православної церкви, який контролювався царським урядом. Були запроваджені єдині правила богослужіння, релігійної освіти та церковної адміністрації. Духovenство ставало державними чиновниками, позбавленими значної автономії. Їхні дії та проповіді піддавалися цензурі з боку імперської влади. Ці процеси мали значний вплив на українське суспільство та підсилювали вплив російської культури. Наслідки цих дій російського уряду щодо православної церкви на території України відчужаються й досі, і вона продовжує боротися за свою незалежність та самобутність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навч. посіб.: у 3-х кн. Кн. 3. Кінець ХVІ – середина ХІХ ст. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
2. Огієнко І. І. Українська церква: Нариси з історії Української Православної Церкви: у 2 т. Т. 2. Київ: Україна, 1993. 284 с.
3. Шугальова І. М. Імперська асиміляція і національна традиція в православному середовищі України ХІХ – початку ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 2006. Вип. ХХ. 84–89 с.
4. Шугальова І. М. Устрій Українських православних єпархій: традиційні засади і напрям еволюції (кінець ХVІІІ – середина ХІХ ст.). *Запорізький історичний журнал*. Вип. 18. Запоріжжя. 2021. С. 24–39.
5. Щербак Н. Асиміляційна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина ХІХ століття). Етнічна історія народів Європи: *Збірник наукових праць*. Вип. 10. Київ, 2001. С. 55–58.
6. Яроцький П., Головащенко С., Климов В. Історія православної церкви в Україні: *Збірка наукових праць*. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.

Стаднік Анастасія

здобувачка вищої освіти 31 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Максимов О. В.**)

ПРОБЛЕМАТИКА ПЕРШИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. НАДДНІПРЯНЩИНИ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження. Реформування освіти є важливим чинником у формуванні держави з економічним, соціальним, політичним та культурним потенціалом. Тому населення країни має бути високо освіченим та кваліфікованим. У 2017 р. парламент ухвалив новий закон «Про освіту», який започаткував процес реалізації концепції «Нова українська школа». Документ визначає мету, шляхи та етапи реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти на період до 2029 р. Дана концепція передбачає перехід на 12-річне навчання, відтепер у навчальних закладах викладається виключно українською мовою, створюються навчальні класи для учнів з особливими потребами, надається більша автономія шкіл тощо. Важливим аспектом реформаторської політики було оприлюднення електронних версій підручників для 9-х класів, відтепер вони є у вільному доступі.

На сьогодні реалізація закону «Про освіту» є дуже актуальною, адже на 2024 р. вона пройшла половину свого шляху. Учні, які 2017 р. пішли у перший клас, зараз перебувають у 7 класі, створенні класи для дітей з особливими потребами, а оприлюднення шкільних підручників полегшило учням доступ до інформації. Вчителі тепер можуть обирати його самі.

Аналіз джерел та літератури. Базою дослідження стали підручники 9 класу з історії України 2017 р., авторства Н. Сорочинської [4], О. Гісема [2], О. Струкевича [5], О. Пометун, Н. Гупана, І. Смагіна [3] та В. Власова [1]. Зокрема, автори у них намагались розкрити специфіку утворення перших політичних партій Наддніпрянської України, напрямки їхньої діяльності та діячів, які були до них причетні.

Мета статті полягає у з'ясуванні та дослідженні спільного та відмінного у змістах матеріалів підручників з історії України 9 класу з теми: «Політичні партії Наддніпрянщини кінця ХІХ – початку ХХ ст.».

Виклад основного матеріалу. Головним засобом навчання історії є шкільний підручник. Підручник – навчальне видання з систематизованим викладом дисципліни, що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджений. Часто він виступає основою побудови уроків. Вчитель історії, обираючи підручник зі своєї дисципліни, має звернути увагу на декілька важливих аспектів, зокрема на достовірність історичної інформації, різноманітність матеріалів, доступність для різних рівнів знань, актуальність. Також важливо, щоб він відповідав сучасним методам та подходам для

викладання історії, зокрема аналізу джерел та формуванню критичного мислення.

На сьогоднішній день вибір підручників досить різноманітний, його обирає вчитель, відповідно до змісту навчальної програми того чи іншого класу, особистих уподобань.

Проблематика політичних партій XIX – початку XX ст. Наддніпрянщини вивчається в 9-му класі. Ця тема посідає важливе місце у вивченні історії України. Важливим під час вивчення є біографії та зображення видатних діячів цієї епохи, причетних до формування партій, термінологія, цитати чи уривки з історичних джерел, що доповнюють загальну картину поданого матеріалу.

Опрацювавши п'ять шкільних підручники 9-го класу 2017 р., ми помітили, що наповнення підручників є досить різноманітним, таким, щоб зацікавити учнів вивчати конкретну тему. Так як вони написані різними авторами або у співавторстві, то вони мають деякі відмінності між собою, зокрема це відображається не лише в тексті, а й у використанні дидактичного матеріалу.

Текст є важливим елементом будь-якого підручника, який наповнює його інформацією. Кожен автор чи співавтор, пишучи його, хочуть зацентувати увагу на тому чи іншому факті, особі чи події. Тому кожен підручник відрізняється від іншого. Наприклад автори О. Струкевич і О. Пометун, Н. Гупан, І. Смагін виклад даної теми починають з того, що відверті прояви імперського гноблення сприяли політизації руху на Наддніпрянщині, яким не можна було протистояти лише культурницькою діяльністю. Також згадується загальний студентський страйк 1901 р., який був спричинений відданням у солдати 183-х студентів Київського університету [5, с. 169; 3, с. 193].

Для авторів В. Власова, Н. Сорочинської, О. Пометун, Н. Гупана, І. Смагіна та О. Гісема, спільним є акцентування уваги на тому, що на початку XX ст. на теренах Російської імперії була заборонена діяльність політичних партій. У суспільно-політичному житті Наддніпрянської України на початку XX ст. було кілька основних напрямків: загальноросійський, український, єврейський і польський [1, с. 220; 4, с. 203–204; 2, с. 210–211].

В. Власов, О. Струкевич, О. Пометун, Н. Гупан, І. Смагін та О. Гісем, згадують про таку подію, як відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві та реакцію учасників заходу про заборону виступати українською мовою [1, с. 215; 5, с. 169; 3, с. 194; 2, с. 214].

Також варто зазначити, що автори О. Пометун, Н. Гупан, І. Смагін, В. Власов звертають особливу увагу на Миколу Міхновського, як одного із лідерів у процесах політизації українського руху. Зокрема, наводиться його коротка біографія [3, с. 195; 1, с. 217].

Спільним для всіх підручників є текст про створення перших політичних партій, зокрема про утворення ліберально-демократичних, соціалістичних та націоналістичних партій, їх членів, еволюцію поглядів та ідеологічні позиції. Важливим під час вивчення будь-якого матеріалу є документи, які підтверджують фактичний матеріал. Використання джерел автором, під час написання підручника, має бути доцільним та доповнювати текст, щоб в учня склалася повна картина тих подій, про які йдеться.

Спільним у підручниках авторів О. Струкевича та О. Пометун, Н. Гупана, І. Смагіна є використання повідомлення з газети «Іскра», але різних років 1902 і 1903 рр. [5, с. 170; 3, с. 193]. А для Н. Сорочинської, О. Гісема, О. Пометун, Н. Гупана, І. Смагіна – цитати з брошури «Самостійна Україна» Миколи Міхновського [4, с. 205; 2, с. 212; 3, с. 195]. Також спільним для В. Власова та О. Гісема є використання цитат з програми УДП [1, с. 219; 2, с. 214].

Іншими документами, що трапляються у підручниках, зокрема О. Струкевича є відозви страйкового селянського комітету Густинського повіту та цитування М. Рапісарді та Фр. Опенгеймера [5, с. 169].

У співавторів О. Пометун, Н. Гупана, І. Смагіна, ми знаходимо вимоги страйкуючих робітників м. Одеси (липень 1903 р.), також містяться думки істориків Івана Лисяка-Рудницького та сучасного українського історика Ярослава Грицака [3, с. 193–194, 198]. Н. Сорочинська і О. Гісем, в свою чергу, використали цитування з програми УНП [4, с. 207].

Велику кількість історичних джерел пропонує для перегляду учням 9-го класу В. Власов, зокрема спогади Є. Чикаленка, коментар Д. Дорошенка про фотографію на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві 1903 р., уривок з праці історика Ореста Субтельного, спогади Ю. Колларда, коментарі Ю. Колларда, П. Скоропадського та Є. Чикаленка про особистість Миколи Міхновського, цитати з програм партій УСДРП та УДП [1, с. 215–219].

Візуалізація також важлива під час розробки шкільного підручника, насамперед вона покликана не перевантажувати учнів текстовим матеріалом, автори використовують портрети, сатиричні зображення, фото тощо. У всіх авторів нами опрацьованих підручників, окрім О. Гісема, міститься зображення Миколи Міхновського. Спільним є портрет Сергія Єфремова для О. Струкевича і Н. Сорочинської [5, с. 171; 4, с. 206], а для В. Власова та О. Гісема обкладинка брошури Миколи Міхновського «Самостійна Україна» [1, с. 216; 2, с. 212].

Іншими портретами, що використовують автори, це зображення Володимира Винниченка (підручник О. Струкевича) [5, с. 171], Дмитра Антоновича, Микити Шаповала, Бориса Грінченка (підручник Н. Сорочинської та О. Гісема), а Н. Сорочинська, О. Гісем – Д. Антоновича, М. Шаповала, Б. Грінченка [4, с. 204–206].

Також автори використовують у своїх підручниках фотографії, наприклад у О. Пометун, Н. Гупана, І. Смагіна містяться фото одного із протестів початку ХХ ст. у Єлисаветграді [3, с. 193], а у Н. Сорочинської, О. Гісема – світлина членів партії «Бунд» [4, с. 203]. В. Власов же звертає увагу учнів на фото діячів культури та представників громадськості під час урочистостей з нагоди відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві 1903 р., та відкриття самого пам'ятника 30 серпня 1903 р. [1, с. 214–215].

Поштівки, в якості візуального матеріалу, використовує О. Струкевич, зокрема на ній зображений пам'ятник І. Котляревському у Полтаві [5, с. 169]. Підручник В. Власова містить сатиричне зображення соціал-демократа, есера, більшовика, меншовика та бундівця на російських поштівках [1, с. 219].

Схеми важливо використовувати у підручниках, адже це спрощує сприйняття учнями матеріалу та кращому їх запам'ятовуванню. Схеми також можуть бути відмінними у різних авторів. Наприклад, О. Пометун, Н. Гупан, І. Смагін використали схему основних чинників та перешкод на шляху формування української нації [3, с. 197], а В. Власов та О. Гісем – схему перших політичних партій в Наддніпрянській Україні [1, с. 220; 2, с. 213]. В. Власов також, зробив хронологічну лінію історичних подій, про які йдеться, що спрощує сприйняття матеріалу учнями [1, с. 213].

Термінологія посідає вагоме місце у підручниках з історії України, з її допомогою учням стають зрозумілими ті, чи інші поняття. Спільними для співавторів Н. Сорочинської, О. Гісема є терміни – «пролетар» та «соціалізація» [4, с. 203], а для О. Струкевича та О. Пометун, Н. Гупана, І. Смагіна – «політизація» [5, с. 168; 3, с. 192]. О. Струкевич, також звернув увагу на термін «автономізм» [5, с. 172], а О. Пометун, Н. Гупан, І. Смагін – «політична партія» та «консолідація української нації» [3, с. 194, 196]. В. Власов використав поняття – «пропаганда», «націоналізм» та «лібералізм» [1, с. 216, 218–219].

Кожен підручник міститься перелік питань для перевірки рівня засвоєння учнями матеріалу. Вони можуть бути, як на відтворення тексту, так і для роботи з фрагментами історичних джерел. Також важливу роль відіграють творчі завдання, які допомагають учням критично мислити та розвиватися. Наприклад, у підручнику О. Пометун, Н. Гупана, І. Смагіна є доволі цікаве питання: «Якби ви могли обирати, то до якої тогочасної політичної сили приєднались? Чому?» [3, с. 198].

Спільним, для усіх авторів опрацьованих підручників, є таблиця «Українські партії Наддніпрянської України на початку ХХ ст.», яку вчитель може використати в якості домашнього завдання.

Висновки. Реформаторська політика в сфері освіти є важливим чинником побудови розвиненої держави. Прийнятий новий закон «Про освіту» пройшов половину шляху своєї реалізації, від моменту набуття чинності у 2017 р. Важливим досягненнями є початок реалізації НУШ, учні за цією реформою наразі перебувають у 6-му класі, навчання відтепер 12-річне. Було створено класи для дітей з особливими потребами тощо. Також відбулося оприлюднення виданих 2017 р. шкільних підручників, які полегшили учням доступ до інформації. Вони є основним засобом навчання для школярів.

Переглянувши шкільні підручники 9-го класу з історії України 2017 р., ми зробили аналіз їхнього змісту, зокрема, й дидактичного матеріалу. Використання газет, брошур, цитат, портретів тощо, є різним за наповненням у кожного автора, кожен з них акцентує увагу на тих чи інших історичних джерелах, подіях та постатях. Спільними у шкільних підручниках є тексти основного матеріалу, зокрема про утворення політичних партій, напрями їхньої діяльності та осіб, які були в їхньому складі. Відмінність полягає у використанні схем, таблиць, формуванні питань, використанні фото тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Власов В. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Літера ЛТД, 2017. 304 с.
2. Гісем О. Історія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закладів Харків: Ранок, 2017. 288 с.
3. Пометун О., Гупан М., Смагін І. Історія України : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : УОВЦ «Оріон», 2017. 288 с.
4. Сорочинська Н., Гісем О. Історія України: підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2017. 272 с.
5. Струкевич О. Історія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота. 2017. 240 с.

Філенко Анастасія

здобувачка вищої освіти 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професор кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Венгерська В. О.**)

ПОСТАТЬ ОЛЕКСАНДРИ ЕКСТЕР В УКРАЇНСЬКОМУ ТА СВІТОВОМУ МИСТЕЦТВІ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Українські художники зробили значний вклад у розвиток світового авангарду. Проте, найбільшою проблемою на сьогодні залишається те, що імена цих визначних діячів майже завжди асоціюється із російським контекстом і вони ідентифікувалися як «російські». Повернення цих особистостей до українського культурного простору є важливим культурним завданням, що свідчить про силу нашої культури і її самобутність, так само як і самостійність нашої держави.

Актуальність теми зумовлена недостатньо висвітленим питанням ролі творчості Олександри Екстер у розвитку українського авангардного мистецтва.

Аналіз джерел та літератури. Дослідженням українського авангарду займалися такі науковці, як Ж. К. Маркаде [10], О. Наков [11], а серед вітчизняних дослідників значний внесок у цю сферу зробили: Д. Горбачов [5], О. Коляструк [9], С. Папета [14], Л. Вежбовська [2], О. Щокіна [22], Л. Волотко та інші [3].

Творчість О. Екстер досліджували Г. Коваленко [8], Д. Горбачов [10], Т. Філевська [13], М. Юр [15], А. Білан [1], А. Дмитренко [6]. Важливо сказати, що на сьогодні немає повного дослідження творчого спадку цієї художниці.

Мета статті – окреслити внесок української художниці-авангардистки, сценографа, педагога Олександри Олександрівни Екстер в українське та світове образотворче мистецтво, зокрема у розвиток світового авангарду.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий економічний розвиток кінця ХІХ-го – початку ХХ-го століть та соціальні зміни, що його супроводжували, не могли не вплинути на мистецтво. Поява нових стилів і течій у літературі, музиці та мистецтві, що відображали темп сучасного життя та пошук нових

смислів, стала характерною рисою модерну. Авангард та його представники сміливо кидали виклик усталеним нормам у мистецтві, руйнуючи традиційні підходи та пропонуючи нове бачення світу та місця людини (особливо митця) в ньому.

Олександра Екстер визнана однією із провідних представниць українського мистецтва ХХ ст. Її творчість мала суттєвий вплив на розвиток українського мистецтва цього періоду. Аналізуючи її творчість, можна визначити ключові моменти та тенденції, які вплинули на подальший розвиток українського мистецтва.

Олександра Екстер народилася 18 січня 1882 (5) р. у Білостоці (нині Польща). Її батько був білорусом, а мати – гречанкою. Батько знайшов роботу в Києві, і Олександра прожила в місті 35 років, вступивши в 1899 р. до Київської рисувальної школи Миколи Мурашка, а потім перейшовши до Київського художнього училища, де навчалася у Миколи Пимоненка. Серед її однокурсників були А. Лентуров, А. Калев, Д. Кузнєцов, С. Ястребцов, О. Архипенко, О. Богомазов та ін. У 1903 р. вийшла заміж за Миколу Екстер і взяла його прізвище. Відтоді вона стала відома як Олександра Екстер [4].

З початку ХІХ-го до початку ХХ-го століття Київ перестає бути провінційним містом і починається культурне відродження. Зростання національної свідомості призвело до формування української інтелектуальної еліти, яка брала активну участь у культурних ініціативах, таких як відкриття музеїв та організація виставок. О. Екстер була однією із художниць, які брали участь у цьому процесі, працюючи з народними майстрами села Вербівка: у 1904 р. вона відвідала село і познайомилася із українським мистецтвом, яке стало для неї джерелом натхнення. Вона вчилася у майстрів, малювала ескізи вишивок і створювала з ними розписи. Організаторка сільської майстерні Н. Давидова організувала експедицію зі збору швейних та текстильних виробів, в якій взяла участь і сама О. Екстер; Н. Давидова відродила майже втрачену традицію вишивки та залучила до народного мистецтва таких народних художників, як К. Малевич, О. Екстер та Г. Якулов запровадила стиль модерн у мистецький світ [5, с. 128–130].

З огляду на сучасний стан досліджень, важко скласти повний список українських авангардистів, які пройшли через Академію в Парижі на початку ХХ-го століття. З упевненістю можна назвати лише кілька імен. Перебування у Парижі не було однаково важливим для різних художників. Багато художників, як, наприклад, Давид Бурлик, повернулися додому після короткого періоду навчання. Були також художники, які залишалися в Парижі надовго (Соня Делоне-Терре, Серж Ферра). В іншу групу входили художники, які мали часті можливості їздити до Парижа, а інші митці, які з якихось причин не мали змоги виїхати за кордон, отримували від них інформацію про найновіші європейські мистецькі експерименти. Олександра Екстер належала до цієї групи [7].

У Парижі, завдяки дружбі з киянином Сергієм Ястребцовим (Сержем Ферра), О. Екстер увійшла до головних мистецьких кіл французької столиці. Незабаром вона стала емісаром паризького кубізму в Москві та Києві. Етап її

розвитку прискорився, і в найкоротші терміни вона залишила неоімпресіонізм заради спокусливого конструктивізму двадцятих років: один французький мистецтвознавець, вражений творчістю О. Екстер, писав: «За що б вона не бралася, чи то твір прикладного мистецтва, чи то парасолька, чи то ширма, чи то книжкова графіка... Чи станкова картина, чи декорації для іноземного театру далекого минулого, скрізь є ознаки сучасності, ознаки невірнорозваженої, порушеної, складної психології, притаманної мистецтву цього світу» [11, с. 25–26]. Паризький мистецький світ був шокований рішучістю та яскравістю її кольорів. З часом вона перестала «надихати» французьких художників, і поступово, де-не-де, вони могли простежити вплив О. Екстер у використанні кольору, форми та руху. А зараз вони починають вчитися у неї екстравагантності, послідовності ліній, світла і тіні на полотні. Закручені спіралеподібні рухи, кожна частина яких яскраво забарвлена, створюють барокову пишність, що нагадує картини Роуза та Боччоні [15, с. 379–381].

У часи становлення авангардистського руху на території Російської імперії О. Екстер відігравала важливу роль завдяки своїм поїздкам із Парижа до Києва через Москву. Привозячи репродукції нових творів П. Пікассо чи Ж. Брака, вона постійно тримала своїх друзів у курсі нових художніх напрямів. До того ж вона брала активну участь у виставках групи, яка яскраво виявляла модерністські тенденції. Художниця і на батьківщині й за кордоном мала великий успіх та широке визнання [10, с. 235].

Олександра Екстер влітає у свою творчість ідеї різних шкіл, мод та мистецьких течій. Її інтеграція в європейське мистецтво відбулася раніше, ніж у інших українських художників. Після відвідин Парижа та знайомства з представниками кубістичного руху вона вирушила до Італії, де познайомилася з творчістю італійського художника, скульптора та теоретика футуризму Умберто Боччоні. У своїх абстрактних роботах У. Боччоні відтворював відчуття індустріальної епохи та використовував новітні форми для відображення динамізму міської архітектури. Його вплив можна побачити, наприклад, у роботах Олександри на вулиці Гундуграївській у Києві. Це «Вулиця Гундуграївська у сутінках», «Міст через Сену», «Порт», «Місто» та «Венеція». Таким чином, вона не лише виявила інтерес до футуризму, а й почала втілювати його ідеї у своїй творчості. Після повернення з Італії О. Екстер почала читати публічні лекції та писати статті, щоб інформувати українську громадськість про нові тенденції в мистецтві та Європі [9, с. 145–146].

У середині 1910-х рр. О. Екстер впроваджує стиль «нового мистецтва» в моду та дизайн інтер'єру, малюючи ескізи суконь, шалей та скатертин. 1912 р. став важливим у її кар'єрі. Її роботи вперше були представлені на Салоні Незалежних у Парижі, поряд з роботами М. Шагала, В. Кандинського та інших; у 1912 р., із метою ознайомлення киян з французьким кубізмом, журнал «Искусство» опублікував переклад статті Роже Аллара, в якій йшлося про творчість Ф. Леже, Р. Делоне, А. Ле Фоконьє та Ж. Метценжа, а також йшлося про творчі методи О. Архипенка. Після «Звена» О. Екстер бере активну участь в організації виставок авангардного мистецтва: у 1914 р. в Києві відбулася

виставка, на якій були представлені роботи художнього товариства «Кільце», заснованого О. Богомазовим та О. Екстер [12, с. 8–10].

Поєднання кубізму, футуризму та супрематизму у творчості Олександра Таїрова перевернуло уявлення про театр того часу. Замість розкішної обстановки О. Екстер запровадила систему рухомих, зведених і геометричних платформ для акторів на сцені. Дія відбувалася на різних частинах сцени – на конях, на драбинах, на сходах, що дозволяло по-новому сприймати рухи виконавців. Дзеркала та різноманітні елементи створювали на сцені вражаючі ефекти, перетворюючи драматичну дію на захоплююче видовище. Вперше в історії світового театру Камерний театр Таїрова використав рухомі конструкції замість мальованих декорацій [6].

У виставі «Ромео і Джульєтта», останньому спільному проєкті О. Екстер та О. Таїрова, вони поєднали кубізм і бароко, щоб створити узагальнений образ Італії, далекий від стереотипів і традицій. Головним елементом сценографії є білий міст (що символізує надію закоханих), який з'єднує два вертикальні пандуси (що символізують сім'ї, які борються за виживання). Багатошарове розташування мостів дозволило акторам використати весь сценічний простір для своїх виступів. Дизайн костюмів також був вдалим у вираженні стилю епохи, використовуючи лише силуети та деталі. Дослідники звернули увагу на «ритм хвилястих ліній», характерний для стилю бароко. Кольорова гама костюмів поєднувала насичені та ахроматичні кольори [1, с. 179–180].

Після 1918 р. життя художниці ускладнилося. У цей період інтенсивних політичних потрясінь в Україні Олександра повернулася до Києва після того, як захворів її чоловік. Ця ситуація змусила її залишитися на деякий час у Києві, де не вистачало театральної роботи. Тут вона заснувала Київську студію, яка проіснувала до 1919 р. Спочатку студія функціонувала як майстерня, в якій брали участь люди, що вже знали основи мистецтва і мали власні творчі уподобання. Головною метою Олександри було допомогти своїм учням зрозуміти виклики, з якими зіткнулося «нове мистецтво». Це був початок її викладацької кар'єри [5, с. 223–225].

Роботу О. Екстер над книжками можна розділити на дві категорії: дитячі книжки для паризького видавництва «Фламарион» та книжки, зроблені власноруч (деякі з них – одноразові, інші – накладом лише п'ять-шість примірників). «Фламарион» видав чотири книги: «Мій сад» (1936), «Панорама річки» (1937), «Панорама узбережжя» (1938) і «Панорама гір» (1938). У цих книжках, виконаних вручну, ми можемо побачити кольорові можливості О. Екстер. Ці книги відображають її мистецькі смаки та переконання, незважаючи на те, що вони були створені у складний період її життя (хвороба, втрата інтересу до творчості). Що стосується кераміки, то тематика її робіт була різноманітною, здебільшого це міські пейзажі та квіткові мотиви, які повністю покривають вироби. Протягом усієї творчої кар'єри вона експериментувала зі стилем, формою, матеріалами та художніми формами, і її остання діяльність ще раз це підтверджує [8].

У 1930-х рр. О. Екстер розробила дизайн вітрин паризьких універмагів «Галері Лаффайет», кожна з яких стала витвором мистецтва. Для кожної

вітрини спочатку виготовлявся дерев'яний макет у вигляді тривимірної кубістичної композиції. Вітрин було кілька, і хоча серія макетів мала одну тему, можна було спостерігати, як рішення композиції еволюціонує в міру переміщення вітрин. Він також продовжив свою викладацьку діяльність у Парижі, де викладав в Академії сучасного мистецтва на запрошення Фернана Леже. Відносини з Радянським Союзом були розірвані з початком війни. Останні роки життя О. Екстер провела на самоті у передмісті Фонтен-о-Роз, де й померла у 1949 р. [4].

Її перша посмертна виставка відбулася в Парижі в 1972 р., а в 1987 р. – у Театральному музеї ім. Бахрушина в Москві. Національна галерея мистецтв України організувала першу виставку під назвою «Авангардна амазонка», яка включала близько 50 живописних та графічних робіт (17 травня – 15 червня 2008 р.) [3].

Висновки. У своєму житті і творчості Олександра Олександрівна Екстер пройшла складний і захоплюючий шлях, досліджуючи нові форми і способи вираження у різних сферах мистецтва. Завдяки своїм поглядам та активній діяльності вона мала значний вплив на розвиток авангардного мистецтва. Вона була однією із перших представниць авангардного мистецтва в Україні, а її майстерню часто називали «Академією авангарду». Джерелом її новаторства були канони українського народного мистецтва та народного малярства.

Її творча діяльність охоплювала широкий спектр жанрів, включаючи живопис, графічний та книжковий дизайн, театральні костюми та сценографію, дизайн одягу та аксесуарів, організацію виставок та викладання. У своїй творчості вона успішно поєднувала ідеї авангардного мистецтва з українським народним мистецтвом. Мистецька спадщина Олександри Екстер – це класика авангарду, її внесок полягав у руйнуванні стереотипів та відкритті нових шляхів у мистецтві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білан А. Уклін амазонці авангарду. *Українська культура*. 2008. № 6. С. 11.
2. Вежбовська Л. Український авангардизм у пошуках сакральних форм учасності. *Питання культурології*. 2014. Вип. 30. С. 175–183.
3. Волотко Л. Генезис українського мистецького авангарду. *Молодь і ринок*. 2018. № 8 (163). С. 140–145.
4. Герасимова А. 5 фактів про Олександрю Екстер, яких не знайдеш у Вікіпедії. *Art Ukraine*. 18.01.2017. URL: <https://artukraine.com.ua/a/5-faktiv-pro-oleksandru-ekster-yakikh-ne-znaydesh-u-vikipedii/#> (дата звернення 25.04.2024).
5. Горбачов Д. Авангард. Українські художники першої третини ХХ століття. Київ: Мистецтво, 2017. 320 с.
6. Дмитренко А. Костюм у контексті сценографії Камерного театру: творчість Олександри Екстер. *Актуальні питання сучасної науки*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 24–25 жовтня 2014. Херсон: Гельветика. С. 16.
7. Кара-Васильєва Т. Народне мистецтво і художники авангарду. *Бібліотека українського мистецтва*. 2018. 7 лютого. URL: <http://uartlib.org/narodne-mystetstvo-hudozhnyku-avangardu/> (дата звернення 27.04.2024).
8. Коваленко Г. Олександра Екстер та її студія. *Бібліотека українського мистецтва*. 2015. 3 лютого. URL: <http://uartlib.org/oleksandra-ekster-ta-yiyi-studiya-kiyiv-1918/> (дата звернення 28.04.2024).

9. Коляструк О. Український авангард як європейське явище. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць*. Серія: Історія. 2003. Вип. 6. С. 165–178.

10. Маркаде Ж. Простір, колір, гіперболізм: характерні риси українського авангарду. *«Він та я були українці». Малевич та Україна: антологія* / уклад. Д. Горбачов; упоряд. С. Папета, О. Папета. Київ: Сім студія. 2006. С. 234–236.

11. Рибаків М. Екстер Олександра Олександрівна. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3. С. 25–26.

12. Склярєнко Г. Український авангард: обшири явища в історико-культурному контексті. *Мистецтвознавство України*. 2009. Вип. 10. С. 7–12.

13. Філевська Т. Перша амазонка авангарду. *Український тиждень*. 2017. № 3. С. 38–41.

14. Українські авангардисти як теоретики і публіцисти: зб. статей / упоряд. Горбачов Д., Папета О., Папета С. Київ: Тріумф, 2005. 384 с.

15. Юр М. Декоративізм як стилістична основа безпредметного живопису Олександри Екстер. *МІСТ (мистецтво, історія, сучасність, теорія): зб. наук. пр.* 2012. Вип. 8. С. 376–387.

Нестерук Роман

здобувач вищої освіти 42 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професор кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Стельникович С. В.**)

ПЛАНІ НАЦИСТСЬКОЇ ВЕРХІВКИ ЩОДО УКРАЇНИ ТА СПОСОБИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Українські землі мали стратегічне значення в завойовницьких планах Німеччини як напередодні, так і під час Другої світової війни. Це пояснювалося перш за все значною кількістю покладів природних ресурсів та родючою землею, таких вельми необхідних складових гітлерівського «життєвого простору» [4, с. 6–7].

Аналіз джерел та літератури. «Українське питання» уже тривалий час не є частиною «білих плям» вітчизняної історії, але постійне й всебічне осмислення та аналіз участі українського народу в подіях німецько-радянської війни досі є та, безперечно, залишатиметься актуальною темою досліджень в контексті питань про характер ставлення та роль самого українства в боротьбі з німецькими інтервентами. Окреслена проблематика, окрім іншого, вивчається сучасними українськими дослідниками, серед яких М. Боровик, І. Патриляк [1], С. Кульчицький [2], Ю. Левченко [3], І. Терлюк [4], Д. Хрипко [5] та інші. Загалом, вітчизняні вчені приходять до висновку про важливу роль України у планах нацистської Німеччини, які розроблялися напередодні Другої світової війни.

Метою роботи є аналіз планів нацистського керівництва щодо українських земель та способів їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж встановити експлуатаційний режим на території України нацистам її потрібно було спершу завоювати. Перші теоретичні штрихи з розгрому СРСР почали з'являтися ще в липні 1940 р. План такої наступальної операції розроблявся досить тривалий час. 18 грудня 1940 р. Гітлеру був представлений план під назвою «Барбаросса», або ж Директива № 21. За ним наступ на СРСР мав відбуватися одночасно трьома групами армій: «Південь», «Центр» та «Північ». Цей план базувався на концепції «блискавичної війни».

Німецька група армій «Північ» мала прорвати радянську оборону в Прибалтиці та швидко взяти курс на Ленінград. Групі армій «Центр» відводилося завдання з розгрому радянських дивізій на території Білорусі та оволодіння Мінськом. Група армій «Південь» мала за лічені тижні оволодіти Україною та вийти на передгір'я Кавказу. Вся операція з окупації європейської частини СРСР мала бути завершена до настання зими. Окупації українських теренів відводилася ключова роль, як величезного плацдарму для захоплення життєво необхідних нафтових родовищ Північного Кавказу. Відповідний план з часом частково корегувався, але стратегічне місце України в ньому не змінювалося. Зрештою, 15 травня 1941 р. Директива № 21 була остаточно схвалена Гітлером [3, с. 74–75].

Паралельно з цим нацистські лідери вели активну роботу над планом економічного визиску захоплених територій, який отримав назву «Ольденбург». План містив директиви та відозви щодо методів запровадження та здійснення максимально ефективною, жорстокою експлуатаційною політики на території СРСР, перетворення його європейської частини на величезний сировинний придаток Райху. Ці ідеї містилися в «Зеленій папці» Г. Герінга. Тут одним із головних завдань передбачалося утворення Економічного Штабу Ост та низки інших установ, які мали стежити за веденням економічної політики на захоплених землях та забезпеченням продовольством Вермахту [5, с. 31–32].

За півроку до нападу на СРСР нацистами розроблявся генеральний план «Ост». Цей документ був ще однією ключовою частиною встановлення окупаційного режиму. Його суть полягала у винищенні більшої частини населення сходу, а також у проведенні масових депортацій слов'янського населення у віддалені регіони СРСР. Складовою плану була політика германізації та заселення загарбаних територій райхсдойче. Фактично, ставилося грандіозне завдання зі зміни етнічного складу населення Східної Європи. Планувалося переміщення частини українського населення за Урал та інші віддалені регіони СРСР, і подальше заміщення його германськими колоністами. Решта місцевого населення підлягало германізації та мало прислужувати німцям. Сільське населення передбачалося германізувати за 6–7 років а міське за 9–10 років. Германізація мала бути повністю завершеною за 20–25 років [1, с. 170].

Висновки. Отже, військові, економічні та колонізаційні плани нацистського керівництва щодо українських теренів детально розроблялися протягом тривалого періоду. Способи їх реалізації в ході Другої світової війни

час від часу незначно змінювалися, але незмінною залишалася стратегічна важливість України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боровик М. А., Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Київ – Ніжин, 2010. 590 с.
2. Кульчицький С. Плани А. Гітлера щодо України. *Історія України*. 2004. Вип. 23–24. С. 1–3.
3. Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 402 с.
4. Терлюк І. Окупаційний режим в Україні 1941–1944 рр. і проблеми творення української національної державності. Львів: Каменярь, 2009. 126 с.
5. Хрипко Д. О. Окупаційна влада в Україні в період Другої світової війни. Миколаїв, 2023. 104 с.

Миколюк Ганна

здобувачка вищої освіти 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Жуковський О. І.**)

ЕТАПИ ВЕРБУВАЛЬНОЇ КАМПАНІЇ УКРАЇНЦІВ НА РОБОТИ ДО НІМЕЧЧИНИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Проголошення незалежності України призвело до розвінчання багатьох міфів, що стосувалися Другої світової війни, а також дозволило історикам висвітлити ті явища, які раніше замовчувалися. Однією з цих тем стали примусові працівники, яких вивозили на територію Німеччини з метою подальшої експлуатації. Важливим етапом на шляху їх вивезення було вербування, яке не завжди мало примусовий характер, як вважала радянська історіографія, а нерідко здійснювалося із певних мотивів конкретної особистості. Саме тому виникає потреба з'ясувати особливості етапів вербувальної кампанії українського населення до Третього Райху.

Аналіз джерел та літератури. Наукова проблема вербування українського населення на роботи до Німеччини неодноразово ставала об'єктом зацікавленості українських та зарубіжних істориків, особливо у ХХІ столітті. Так, серед дослідників даної теми варто відзначити Т. Пастушенко [5], В. Лахно [4], В. Васильчука [1], С. Гальчака [2], Р. Мюллера [6] та Т. Лапан [3].

Метою роботи є з'ясування особливості основних етапів по вербуванню остарбайтерів нацистами у період Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Використання робочої сили українського населення на користь промисловості та сільського господарства Німеччини стало одним із наймасовіших заходів в історії ХХ століття і торкнулося багатьох родин.

Перед нападом Німеччини на Радянський Союз, нацистське командування не прагнуло використовувати іноземну робочу силу. Навпаки, суттєве місце в німецькій расовій ідеології посідала ідея очищення новоприєднаних земель, задля поселення туди німецьких колоністів [5, с. 38].

Проте провал блицкригу змушував німців змінювати свої плани. Після того як розпочалася довготривала війна на витривалість, довелося залучити суттєву кількість населення до армійських частин, що, у свою чергу, призвело до зменшення чисельності працівників заводів і фабрик, продукція яких відігравала важливе значення в системі оборонно-промислового комплексу нацистів. До того ж, щоб подолати багатомільйонну армію СРСР необхідно було наростити виробничі потужності. Залучення іноземних працівників із числа країн Західної Європи не змогло вплинути на вирішення цієї проблеми. Саме тоді було вирішено звернути увагу на цивільне населення з території окупованої України, яке було багаточисельним і змогло б виробити достатню кількість промислових товарів [2, с. 55].

В. Лахно стверджує, що основну відповідальність за вербування українського населення було покладено на місцеві адміністративні органи. Депортацію цивільного населення організували комісаріати, комендатури, міські й районні управи. Допоміжна роль належала поліції та жандармерії, що складалася переважно із числа місцевих жителів. Списки завербованих формували міські та сільські старости, а вища влада визначала терміни вивезення та чисельність завербованих [4, с. 48].

Загалом науковці виділяють три фази вербувальної кампанії. Розглянемо їх детальніше.

Перший етап на території УРСР розпочався восени 1941 р. і мав добровільний характер. Він діяв аж до прийняття рішення про початок використання робочої сили з території Радянського Союзу. Цей період охарактеризувався пропагандою будівництва «Нової Європи» та «Великої України». Всім, хто зголоситься працювати, обіцяли щорічну ротацію, можливість здобути освіту, мати хороше житло, високу заробітну плату, відмінне харчування, а також відпустки. Повіривши у це, частина населення, що опинилася в умовах окупації, а також спричиненою нею економічною кризою, повірила обіцянкам нацистів [1, с. 80].

Варто зазначити роль релігійних організацій в цій кампанії. Так, С. Гальчак вважає, що їхня підтримка стала можливою лише завдяки тому, що німці не втручалися в цю сферу та навіть, навпаки, заохочували діяльність організацій. Саме тому багато єпископів писали в окупаційній пресі про користь примусової роботи, а також здійснювали проповіді та писали відозви, що неодноразово закликали населення до праці на користь окупанта [2, с. 59].

Проте перша партія листів від вивезених українців відкрила очі на справжні умови життя в Німеччині, що остаточно відбило бажання їхати туди добровільно. Саме це спонукало нацистів перейти до рішучих заходів і розпочати примусовий етап вивезення.

У березні 1942 р. було запроваджено посаду Генерального уповноваженого з використання робочої сили, яку очолив Ф. Заукель. Саме ця людина почала

суттєво нарощувати вербувальний потенціал. Уже наприкінці місяця він видав телеграму, у якій закликав всіх райхскомісарів східних областей потроїти кількість завербованих, а на окупованих територіях Радянського Союзу – подвоїти. Ця телеграма дала суттєвий результат: уже восени 1942 р. в Україні число вербувальних комісій становило 110 [5, с. 53].

Р. Мюллер вважає примусову депортацію, що почалася з 1942 р. «фазою дикого рекрутування», в основі якого було покладено «метод розподілу квот між містами та общинами» [6, с. 249].

Хоча число вербувальних комісій зростало, проте основну роль у вербувальній кампанії нацистів почали посідати насильницькі методи. Підтвердженням цьому є звіт з Харкова за жовтень 1942 р., який описує те, що населення змусили залишати Україну без одягу та застосовуючи до нього фізичну силу настільки, що люди отримували серйозні каліцтва і ставали непридатними до праці. Плани А. Гітлера, що полягали у залученні пів мільйона українок як домашніх робітниць не увінчалася успіхом, оскільки вдалося набрати лише близько 15 тисяч [3, с. 10].

Останнім етапом вербувальної кампанії став період 1943–1944 рр. Саме в цей час було вивезено переважно чоловіче населення із території, де відбувалися бойові дії. Активну участь у цих заходах взяли органи німецької адміністрації та місцевого управління, а також охоронні та допоміжні розділи вермахту [5, с. 67].

Загалом, до кінця Другої світової війни близько 2,4 млн українських громадян було вивезено на територію Третього Рейху на об'єкти промисловості та сільського господарства, де вони працювали в досить важких умовах, не отримуючи і половини того, що спочатку обіцяла німецька пропаганда.

Висновки. Таким чином, вербувальна кампанія нацистської Німеччини змінювалася у залежності від характеру військових дій. Спочатку вона мала добровільний характер, проте з суттєвим наростанням потреби у робочій силі та в промисловій продукції німецьке командування почало здійснювати примусові заходи із вивезення, нерідко застосовуючи фізичну силу та шантаж.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Васильчук В. Особливості відображення вербування цивільного населення на примусову працю до Німеччини під час Другої світової війни у споминах селян Півдня України. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 45(2). С. 79–83. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2016_45\(2\)__19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2016_45(2)__19) (дата звернення: 06.02.2024).

2. Гальчак С. «Східні робітники» з Поділля у Третьюму рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. 344 с. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Halchak_Serhii/Skhidni_robitynyky_z_Podillia_u_Tretomu_reikhu_dep_ortatsiia_natsystska_katorha_opir_ponevoliuvacham.pdf (дата звернення: 08.02.2024).

3. Лапан Т. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939–1945 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. 16 с. URL: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JwU_B&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S

21P03=U=&S21COLORTERMS=0&S21STR=T3%284УКР%29622.82\$ (дата звернення: 12.02.2024).

4. Лахно В. Українські оstarбайтери в Третньому Рейху та Радянському Союзі (1941–1953 pp.): історико-антропологічний аналіз на матеріалах Полтавщини : дис. ... к-та іст. наук : 07.00.01 / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2013. 291 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/17MuB8AdzoqEu3i2P9OXtK0ET3yAVYdRz/view> (дата звернення: 15.02.2024).

5. Пастушенко Т. Оstarбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953). Київ: Ін-т історії України, 2009. 284 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pastushenko_Tetiana/Ostarbaitery_z_Kyivschyny_verbuvannia_prymu_sova_pratsia_repatriatsiia_1942-1953.pdf (дата звернення 14.02.2024).

6. Müller R. Die Zwangsrekrutierung von «Ostarbeitern» 1941–1944. München; Zürich 1990. 783 S. URL: <http://www.uhk-bnd.de/wp-content/uploads/2012/04/Publikationen-Prof.-Müller.pdf> (дата звернення: 16.02.2024).

Тимченко Оксана

здобувачка вищої освіти 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка (науковий керівник: канд. іст. наук, доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОУН ТА УПА

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Гендерна політика Організації українських націоналістів (ОУН) є складною та малодослідженою проблемою, яка потребує більшої уваги та аналізу з боку істориків та дослідників. Необхідно розглянути різноманітні аспекти ролі жінок у українському підпіллі та показати суперечливості та тенденції в історіографії цієї проблематики.

Метою даної статті є розгляд гендерної політики ОУН та УПА.

Виклад основного матеріалу. Дослідницький потенціал проблеми гендерної ролі в ОУН та УПА визначається не лише важливістю врахування жіночої перспективи в історичному наративі, а й також охоплює створення прогресивної гендерної політики, яка визнає та заохочує рівну участь і внесок як жінок, так і чоловіків у розвиток українського суспільства. Цей підхід має велике значення для побудови справедливого та рівноправного суспільства, де люди мають свободу реалізувати свій потенціал і активно сприяти розвитку нації.

Незначна частина наукових праць, котрі були опубліковані протягом останніх 20-ти років, намагались висвітлити роль жінок у підпільній діяльності. Наприклад, Т. Антонова розглядає жіночу долю через призму складних військових умов, де жінки поєднували у собі якості бійця, розвідника, зв'язківця та матері. Авторка акцентує увагу на складності ролі жінок у воєнний час, коли їхнє природне призначення матері стикалося з необхідністю нести смерть у бою [1].

Л. Онишко досліджує історичний та історіографічний аспекти ролі жінок у підпіллі. Вона зазначає, що жінки старались не зважали на статеву дискримінацію, оскільки мали надію на рівність у всіх сферах життя після досягнення національних прав. Діяльність жіночої мережі ОУН полягала у пропагандивно-роз'яснювальній роботі, кольпортажі, збиранні продуктів та інших предметів першої необхідності [5].

Гендерна політика ОУН відіграла значну роль у визвольній боротьбі та підпільній діяльності під час Другої світової війни та після неї. Незважаючи на те, що ця проблематика залишається малодослідженою і спірною, останнім часом вона стала об'єктом уваги дослідників, що відображається у публікаціях та дослідженнях, здійснених протягом останніх десятиліть [2].

У ряді досліджень вказується на активну участь жінок у підпільній діяльності ОУН та УПА. П. Арсенич та В. Дмитрук описують складні долі українок, які потрапили під опіку радянських військ МВС та були ув'язнені або замордовані. Також вказується на активну участь жінок у медично-санітарній службі УПА та системі керівництва на рівні організаційно-координаційної діяльності [4].

Інші дослідження, зокрема ті, які здійснені В. Ковальчуком та В. Стариком, розглядають роль жінок у господарських референтурах та Українському Червоному Хресті (УЧХ). Ці дослідження розкривають різноманітні аспекти участі жінок в підпільній діяльності, включаючи медичну допомогу, організацію харчування та фармацевтичну діяльність.

Особливу увагу привертають дослідження, які розкривають роль жінок у розвідувальній діяльності. У них, як правило, вказується на важливості розвідувальних операцій, в яких брали участь жінки-розвідниці. Д. Веденєєв зазначає, що використання жінок у розвідувальних операціях мало свої вагомні плюси, такі як можливість невидимого проходження та збір важливої інформації [3].

Ознайомившись із інструктивними матеріалами, стає очевидним, що керівництво ОУН і УПА сприймало гендерну ідеологію як «патріархальну», тобто відстоювало уявлення про розподіл праці між чоловіками та жінками. Традиційні переконання щодо ролі жінок у суспільстві значною мірою вплинули на розвиток гендерної динаміки в керівництві ОУН і УПА. Тому враховуючи психологічні характеристики, жінок заохочували займатися професіями, які вважалися «напівмирними» або «мирними». Наприклад, виконання обов'язків у медичних та санітарних закладах, а також у лісових шпиталях [4].

Також можна виокремити притаманну ОУН ієрархічність та міжгрупову дискримінацію. Найчастіше в підпіллі така взаємодія відбувалася у професійній сфері, якій були характерні певні особливості. У такому спілкуванні завжди присутня нерівність у займаних посадах і становищах. Загальновідомо, що члени-чоловіки в ОУН і УПА займали головно керівні посади, а жінки виступали лише у ролі підлеглих [2].

Отже, розуміння історії ОУН та УПА вимагає комплексного підходу, який враховує роль як чоловіків, так і жінок у цих подіях. Тільки таке узагальнене та

неупереджене вивчення минулого дозволить зрозуміти повністю складність та різноманітність визвольної боротьби українського народу.

Висновки. Історія діяльності ОУН та УПА повинна розглядатися із урахуванням активної участі жінок. Незважаючи на те, що багато дослідників зосереджуються на чоловічій діяльності, важливо враховувати внесок жіночих постатей у визвольну боротьбу. Гендерний підхід допомагає розуміти мотивації та роль жінок у цих подіях.

Недостатня увага до жіночої проблематики у дослідженнях створює перекручене уявлення про минуле та може призвести до заниження важливості жіночого внеску. Тому необхідно заохочувати подальше дослідження ролі жінок у визвольній боротьбі та включати їхній внесок у загальний наратив історії України [3].

Тільки зрівноважений та комплексний підхід до вивчення історії ОУН та УПА, який враховує різні гендерні аспекти, дозволить зрозуміти повністю складність та різноманітність визвольної боротьби українського народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» й «воєнні» ролі в боротьбі ОУН і УПА. *Український визвольний рух*. 36. 9. Львів. 2007. С. 138–147. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64672/08-Antonova.pdf?sequence=1> (дата звернення 08.04.2024).

2. Заводяк Я. Гендерні проблеми підпільного руху часів Другої Світової війни. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини*. 2023. С. 284–286. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/14464> (дата звернення 09.04.2024).

3. Кісь О. Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940–1950-х роках. *Народознавчі зошити*. 2013. № 4 (112). С. 592–599. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=NaZo_2_013_4_ (дата звернення 06.04.2024).

4. Мандрик М. Жіночі обличчя українського підпілля – гендерний принцип чи «чоловіча» історія боротьби. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 162. С. 129–134. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/7001/34_Mandryk.pdf?sequence=1 (Дата звернення 10.04.2024).

5. Онишко Л. Роль жіноцтва в національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Визвольний шлях*. Львів. 2005. № 8. С. 66–76. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/67012/05-Onishko.pdf?sequence=1> (дата звернення 10.04.2024).

Талько Альона

здобувачка вищої освіти 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА В УПА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Постать Романа Шухевича, як і його сучасників, які боролися за суверенітет України, постійно привертають увагу як широкої громадськості, так і професійних дослідників. Цей інтерес став ще більш значним після вторгнення Росії в Україну. Р. Шухевич, безперечно, є однією з найвидатніших постатей українського визвольного руху ХХ ст. Його участь в Українській Військовій Організації (УВО), Організації Українських Націоналістів (ОУН), Українській Повстанській Армії (УПА) та Українській Головній Визвольній Раді (УГВР) відіграла важливу роль у їх розвитку та зміцнила їх провідне становище в боротьби за незалежність України.

Аналіз джерел та літератури. Життя та діяльність Романа Шухевича описані в науковій та науково-популярній літературі. Під час написання цієї статті ми орієнтувалися на здобутки вітчизняної історіографії періоду незалежності України. Зокрема, були використані узагальнюючі дослідження із історії українського національного руху В. Дзюбака [1], Ю. Киричука [2], І. Патриляка [4]. Безпосередню висвітленню політичної та військової діяльності Р. Шухевича присвячені роботи К. Кондратюка [3] та М. Пелешок [5]. Варто наголосити, що вказаними працями не вичерпується історіографія заявленої теми, вони є лише узагальнюючими та безпосередньо стосуються висвітленої теми.

Метою даної статті є аналіз військової діяльності в УПА в роки Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. На початку 1943 р. Р. Шухевич перейшов на нелегальне становище. У цей період нацистські карателі заарештували Дмитра Грицяя і його місце у військовій референтурі Проводу ОУН зайняв Р. Шухевич. Тоді він прагнув розгортання повномасштабної партизанської боротьби, направленої проти нацистських окупантів. Прихильники такої позиції домоглися скликання III Конференції ОУН(Б) у лютому 1943 р. Конференція ухвалила створення нових осередків організованих збройних сил. Командиром повстанських відділів було призначено Дмитра Клячківського («Клима Савура»).

Будучи військовим референтом Проводу ОУН(Б), Р. Шухевич брав активну участь у створенні УПА [4, с. 173]. У червні 1943 р. ним було видано наказ, який полягав у тому, що усі українські повстанські відділи повинні підпорядковуватися Головному військовому штабу (ГВШ) УПА; сам він перебував під контролем ОУН(Б). Цей наказ Р. Шухевича призвів до початку боротьби за лідерство в українському повстанському середовищі. Переможцями стали бандерівці, котрі переважали кількістю. Для об'єднання усіх націоналістичних загонів вини силоміць включили до своїх формувань підрозділи Тараса Бульби-Боровця та ОУН(М).

Із 21 по 25 серпня 1943 р. у с. Слобода Золота Козівського району Тернопільської області відбувся III Надзвичайний великий збір ОУН(Б). У ньому також взяв участь Р. Шухевич. Після цього збору його позиції у керівництві визвольного руху значно зміцнилися: Р. Шухевичу вдалося подолати заперечення М. Лебеда та М. Степаняка, які виступали проти активізації дій УПА на антибільшовицькому фронті, підкріплюючи свою позицію тим, що це «приведе до масового знищення українського народу»

[1, с. 67]. Збір підтвердив головну мету ОУН(Б) – створення Української Самостійної Держави. Її політичний устрій повинен бути демократичним і ґрунтуватися на соціальній справедливості.

Швидко зростала чисельність збройних відділів УПА, а також поступово вдосконалювалась її структура. Завдяки розгалуженій та дієвій підпільній мережі ОУН(Б), УПА перетворилася на велике та добре організоване партизанське військо, яке контролювало ключові території Полісся, Волині та Галичини. Саме наприкінці 1943 – у першій половині 1944 рр. УПА досягла найвищої могутності. Керівник бойового відділу ГВШ УПА-«Північ» полковник Микола Омелюсік стверджував, що наприкінці 1943 р. УПА на Волині зосередила найбільшу кількість людей та озброєнь. Натомість, у Галичині в середині 1944 р. були найбільш чисельні повстанські підрозділи. Ефективна сила УПА на Волині наприкінці 1943 р. штабом оцінювалася у 20000 озброєних чоловіків.

Активність УПА бентежила німецьку адміністрацію, тому вона вирішила розбити основні сили армії. Утім, виконати це завдання німцям не вдалося. Тривала запекла боротьба. 8–9 вересня 1943 р. відбувся великий бій біля села Радович, що на Волині. Участь у ньому взяли 9 сотень вояків УПА з боку України та близько 1500 німецьких солдатів. Восени театр військових дій перемістився на Галичину. Один із боїв відбувся 27 листопада в районі Чорного лісу під Станіславовим. У першому ударі німецькі втрати становили понад 60 осіб убитими. Втрати ж УПА оцінюють наступним чином: 4 загиблими та 11 пораненими. Інший бій зав'язався недалеко від с. Недільна, там два німецькі полки атакували відділ повстанців. Вважається, що на полі бою загинуло 160 німців. За неповними даними, з липня по листопад 1943 р. УПА провела 120 боїв, знищивши 4,5 тис. ворожих солдатів і офіцерів. Повстанці втратили 1600 вояків [3, с. 208].

У жовтні 1943 р. Головна Команда та Головний Військовий штаб УПА за участі Р. Шухевича прийняли низку оперативних документів із питань діяльності УПА, які в подальшому надали їй роль регулярної армії. 18 грудня 1943 р. видано наказ Ч. 2/43 про військові залежності українських збройних сил, звання і функції, військову дисципліну і судочинство, справи військової преси та термінологію.

Наприкінці листопада 1943 р. в УПА відбулися організаційні зміни. Провід УПА пояснював організаційні зміни тим, що восени 1943 р. діяльність армії вийшла за межі Волині та Полісся. Тому очолюватиме її Р. Шухевич [5, с. 75]. На початку 1944 р. за активної участі Р. Шухевича остаточно сформувалася організаційна структура УПА. У 1944 р., коли Червона армія вступила на українське Правобережжя, антинімецькі дії УПА зменшилися. На той час УПА готувалася до тривалої боротьби за визволення України від тоталітарного сталінського режиму. Як військовий і політик Р. Шухевич розумів, що боротьба зі сталінським режимом буде дуже важкою і довготривалою. Тому було вирішено створити загальноукраїнський провід під назвою Українська Головна Визвольна Рада (УГВР). На початку березня 1944 р. у містечку Жовкві Львівської області відбулося засідання Проводу ОУН, тоді і було створено підготовчий комітет та ініціативний комітет для підготовки першого збору УГВР [5, с. 173].

11–15 липня 1944 р. поблизу села Недільна Самбірського району Дрогобицької області таємно відбулися організаційні збори УГВР. У Раді безпеки були представники різних політичних сил, але вони мали стояти на єдиній платформі самостійної України. Учасники заслухали три доповіді: політичну доповідь М. Прокопа, воєнну доповідь Р. Шухевича та зовнішньополітичну доповідь М. Лебеда. Після обговорення було прийнято наступні підсумкові документи: «Тимчасовий устрій УГВР», політична «Платформа» та декларація принципів – «Універсальна». УГВР проголосила головними ворогами української самостійності російський і німецький імперіалізми. Рада зобов'язувалася боротися за створення самостійної Української держави в етнічних кордонах українського народу.

Головою УГВР було обрано Кирила Осьмака, Головою Генерального Секретаріату Р. Шухевича [2, с. 277, 291].

Характерним є те, що у 1944 р. Р. Шухевич вперше привертає значну увагу більшовиків, які намагалися вплинути і на сам український визвольний рух, і на його прихильників. Відтак, Р. Шухевич відзначався як один із керівників українського підпілля.

Висновки. Р. Шухевич, політик-державник, палко відстоював ідеали демократичного суспільства, безстрашно виступав за незалежність і соборність України. Упродовж свого перебування в ОУН, УПА та УГВР він уміло організував стійкий і потужний опір як нацистській, так і більшовицькій окупації, успішно згуртувавши різні верстви українського суспільства та численні політичні фракції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дзьобак В. Конфлікти в ОУН(Б) і їх вплив на український Рух Опору (1941–1944 рр.). Київ: Видавничий дім «Інфоцентр», 2005. 266 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Dzobak_Volodymyr/Konflikty_v_OUNB_i_ikh_vplyv_na_ukrainskyi_Rukh_Oporu_1941-1944_rr/ (дата звернення: 10.04.2024).
2. Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів Добра справа, 2003. 463 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000891 (дата звернення: 14.04.2024).
3. Кондратюк К. Військово-політична діяльність Романа Шухевича у 1943–1944 рр. *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Вип. 10. С. 202–212. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65009/14-Kondratiuk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 12.04.2024).
4. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. Київ, 2004. 598 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Patryliak_Ivan/Viiskova_diialnist_OUN_B_u_1940_1942_rokakh.pdf (дата звернення: 13.04.2024).
5. Пелешок М. Роман Шухевич у спогадах сучасників. *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Вип. 10. С. 257–266. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65015/18-Peleshok.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.04.2024).

Гусаківський Ярослав

здобувач вищої освіти 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

ЗВІЛЬНЕННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ЧЕРВОНОЮ АРМІЄЮ В 1943–1944 РР.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Проблема війни завжди займала важливе місце в історії людства. Апетити А. Гітлера збільшувалися з кожним днем, тому підтвердження аншлюс Австрії, відбирання територій Чехословаччини. Численне невдоволення німецького та італійського населення, яке було незадоволено результатами Першої світової війни, тому й люди підтримували націоналіста А. Гітлера, який хотів відновити велич Німеччини. Враховуючи сьгоднішні події, напад Росії на Україну, війна в Ізраїлі може призвести до Третьої світової війни, тому нам потрібно знати історію та враховувати помилки попередників.

Аналіз джерел та літератури. Дослідження теми звільнення території України Червоною армією в 1943–1944рр. є однією із сторінок історії України, яка має своїх дослідників. Проблема участі українців у війні відображена у багатьох працях істориків, а саме В. Грицюка [1; 2], О. Лисенка [2], С. Корнійчук [3], О. Покотила та ін.

У цілому історія звільнення території України Червоною армією в 1943–1944 рр. достатньо досліджена, але є певний нюанс, часто дослідники використовують інформацію із радянських джерел, які були і є елементами пропаганди/брехні, тому потрібно шукати максимально об'єктивну інформацію про зазначений період нашої історії. Недостатньо раніше використовувалися джерела німецького походження, хоча зараз все більше дослідників мають доступ до архівів, в тому числі електронних, ця проблема потроху вирішується.

Метою статті є аналіз звільнення території України Червоною армією та партизанами в 1943–1944 рр.

Виклад основного матеріалу. Період Другої світової війни в історії України посідає особливе місце, тому що знову на нашу територію прийшли господарювати іноземці. Однією із найбільш яскравих сторінок цього періоду є звільнення території України Червоною армією в 1943–1944 рр.

Звільнення території України під час Другої світової війни стало визначною фазою на Східному фронті. Україна, її важлива роль полягала не лише в стратегічному значенні, а й у високих людських та матеріальних втратах, які вона зазнала під час війни.

У червні 1941 р. нацистська Німеччина розпочала операцію «Барбаросса», вторгнувшись до Радянського Союзу. Україна з її величезними сільськогосподарськими та промисловими ресурсами була головною метою для німців.

Німецька армія швидко просувалася Україною, захоплюючи великі міста, такі як Київ і Харків. Українське населення зазнало жорстоких репресій під час нацистської окупації, масових убивств, відправок на примусові роботи до III Райху та заслань до концтаборів.

В. Грицюк влучно зазначав, що незважаючи на початкові невдачі, Радянському Союзу вдалося перегрупувати свої сили та почати масовані контрнаступи проти німців. Однією з найвизначніших битв стала Сталінградська битва, яка стала переломним моментом у війні [1, с. 51].

Коли Червона армія потіснила німців на захід, звільнення українських міст і територій стало важливою метою. Першим визволеним населеним пунктом було село Півнівка Міловського району Луганської області. Село було окуповане німецькими військами на перших етапах війни, але зрештою звільнене Червоною армією у 1943 р. Успішне звільнення с. Півнівки стало початком радянського контрнаступу проти німецьких військ в Україні, що призвело до остаточного звільнення території усієї країни. Хоробрість і жертвність солдатів, які боролися за звільнення Півнівки та інших районів України від нацистської окупації, пам'ятають і вшановують як частину більшої боротьби та перемогу у Другій світовій війні. Такі міста, як Київ, Харків та Одеса, були звільнені від нацистської окупації через напружені битви та облоги.

Протягом усієї окупації українські партизанські загони вели війну проти німецьких військ та їхніх пособників. Ці партизанські дії порушили німецькі лінії постачання та дали радянській стороні цінну розвідувальну інформацію, іноді вони приносили більше шкоди, через їхні дії могли знищити навіть цілі села.

До 1944 р. Радянський Союз успішно витіснив німецькі війська з Лівобережної України. Червона армія розпочала великі наступальні операції, зокрема Львівсько-Сандомирську та Вісло-Одерську, які очистили від німецьких військ української території та просунулися до Східної Європи. О. Лисенко та В. Грицюк стверджують: «тільки 8 жовтня окупанти залишили останній населений пункт (ст. Лавочне Дрогобицької області) у межах УРСР станом на 21 червня 1941 р» [2, с. 13–14]. Це був останній населений пункт України, який звільнила Червона армія.

Звільнення України від нацистських загарбників стало визначною подією в історії країни. Однак це коштувало велику ціну: під час війни загинули мільйони українців (наразі за даними 2019 р. вказано загибель 4,1 млн військових (до цього часто вказувалося про 2,5 млн загиблих), а цивільного населення – 4,5 млн осіб. Тобто всього загинуло 8,6 млн і на долю України випала третина всіх втрат в СРСР) [4, с. 115]. Пам'ять про боротьбу з нацизмом і жертви, принесені під час Другої світової війни, залишається важливою частиною національної ідентичності України.

Загалом звільнення України у Другій світовій війні було вирішальним етапом у ширшій боротьбі проти нацистської Німеччини та відіграло значну роль у перебігу війни у Східній Європі.

Висновки. Отже, звільнення України в роки Другої світової війни стало визначною подією, яка відіграла вирішальну роль у розгромі нацистської Німеччини. Радянська Червона армія здійснила численні наступальні дії, щоб витіснити німецькі війська з українських територій. Сталінградська битва 1942–1943 рр. стала поворотним пунктом у війні, що призвело до серії успішних наступальних операцій радянських військ, які зрештою звільнили Україну. До 1944 р. більшу частину України було звільнено від німецької окупації, а наприкінці війни Червона армія просувалась у Східну Європу. Це звільнення стало важливою перемогою для союзників і призвело до остаточної поразки нацистської Німеччини в 1945 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грицюк В. Донбаська наступальна операція Південно-Західного і Південного фронтів (29.01.43 – 18.02.43) та Харківська наступальна операція Воронежського фронту (2.02.43–3.03.43). *Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України*, 2010. С. 51–52. URL: http://history.org.ua/JournALL/vijna/vijna_2010_1/10.pdf (дата звернення: 15.04.2024).

2. Грицюк В., Лисенко О. Завершальні операції Червоної армії на території України. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. 2014. № 3(5). С. 7–18. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/08.10.2014/pdf/VIM_5_7-18.pdf (дата звернення: 15.04.2024).

3. Корнійчук С. Визнання внеску України в перемогу над нацизмом у Другій світовій війні лідерами Об'єднаних Націй. *Наука і оборона*. 2020. С. 3–13. URL: <http://nio.nuou.org.ua/article/view/216039>

4. Пархоменко В. Діяльність професора В. Г. Аверіна в роки Другої світової війни (1939–1945) та післявоєнний період крізь призму політико-ідеологічних чинників. *Історія науки і біографістика*. № 4. 2023. С. 90–150. URL: https://www.researchgate.net/profile/Viktor-Parhomenko/publication/376317473_Dialnist_profesora_V_G_Averina_v_roki_Drugoї_svitovoi_v_ijni_1939-1945_ta_pislavoennij_period_kriz_prizmu_politiko-ideologicnih_cinnikiv/links/65796821cbd2c535ea1f023e/Dialnist-profesora-V-G-Averina-v-roki-Drugoї-svitovoi-vijni-1939-1945-ta-pislavoennij-period-kriz-prizmu-politiko-ideologicnih-cinnikiv.pdf (дата звернення: 16.04.2024).

Панчук Марина

здобувачка вищої освіти 24 групи третього (доктор філософії) рівня вищої освіти історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник д-р іст. наук,
професорка кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Білобровець О. М.**)

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ СПІВПРАЦІ У СФЕРІ ОСВІТИ ПІСЛЯ ЗДОБУТТЯ УКРАЇНОЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: КОНТЕКСТ ЖИТОМИРЩИНИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Розбудова української освітньої системи, починаючи з 1990-х рр., відбувалася закономірно та послідовно. Слідом за визначенням основних принципів становлення національної освітньої парадигми, відбувався процес

налагодження міждержавних зв'язків на основі освітніх питань. Враховуючи специфіку національного складу населення, а саме чисельність етнічного польського населення на території Житомирщини, відповідні особливості знайшли своє відображення і в сфері освіти.

Аналіз джерел та літератури. Питання українського-польського співробітництва в освітній галузі стало предметом дослідження М. Геника [3], Н. Місяць [4], С. Шевченко [9], О. Калакури [4] та інших.

Метою нашого дослідження є аналіз та систематизація особливостей виникнення та розвитку українсько-польського співробітництва в питаннях освіти на прикладі Житомирської області.

Виклад основного матеріалу. Процес побудови стійких міждержавних відносин між Україною та Польщею веде свій відлік із укладення низки угод про співпрацю на урядовому рівні [6], [7], [8], що означили основні вектори та принципи розвитку освітніх взаємин. Згідно із ними, починаючи з 1990-х рр. українсько-польські відносини у сфері освіти розвиваються закономірно та гармонійно.

Так, урядова угода між Україною та Польщею про співробітництво в галузі культури, науки і освіти від 20 травня 1997 р. поміж всього іншого передбачала сприяння поглибленню вивчення української та польської мов в освітніх закладах Польщі та України відповідно [6]. Що стосується Угоди про співробітництво між Міністерством освіти України та Міністерством національної освіти Республіки Польща на 1993–1995 рр., то вже тоді були визначені стратегії, зокрема щодо обмінів здобувачів освіти різних рівнів, а також гарантувався безперешкодний доступ до вивчення рідної мови для національних меншин українців та поляків в Польщі та Україні в освітніх закладах обох держав [8].

Окрім освітніх потреб ці угоди забезпечували налагодження контактів і в глобальному вимірі, оскільки зі здобуттям Україною незалежності виникло питання пошуку стратегічних партнерів на міжнародній арені. В цьому контексті Польща виступила, певною мірою, містком між Україною та країнами Західної Європи. Вирішення освітніх питань, а також питань, пов'язаних із національними меншинами, сприяли й певному поступу у сфері політичної трансформації незалежних держав [3, с. 218].

Першими вагомими кроками по реалізації положень згаданих вище угод стало те, що все більш поширеною стала практика стажування вчителів, учнів, студентів та викладачів закладів освіти обох держав, а також сприяння реалізації освітніх потреб національних менших українців та поляків в Польщі та Україні. Окрім цього, в Польщі продовжили своє функціонування існуючі раніше кафедри української філології в Люблінському Католицькому університеті, Ягелонському й Варшавському університетах. Нові кафедри відкрилися у м. Гнезне, Вроцлав та ін [1].

Важливим аспектом міждержавної співпраці виступають регіональні ініціативи, що, в тому числі, обумовлені наявністю значної кількості представників національної меншини. У даному відношенні помітне місце займає Житомирщина, що пов'язано безпосередньо із тим, що за даними

перепису населення 2001 р. тут проживає найчисельніша в Україні польська діаспора (близько третини від загальної кількості поляків на території України). Відтак, маємо конкретні наслідки цього, що простежуються, зокрема, в культурному та освітньому житті [2, с. 374].

Такий стан справ обумовив потребу вирішення відповідних освітніх питань. Оскільки польські громадські об'єднання часто опікуються питаннями освіти та загалом шкільництва, то українська влада враховує їхні ініціативи. Тому за роки незалежності почала реалізуватися практика відкриття польських шкіл на території України.

У даному випадку варто окремо зауважити також те, що процес відкриття польських шкіл або класів потребує додаткового фінансування, а також часто гальмується у зв'язку із тим, що для цього бракує кваліфікованих кадрів. Додатково виникає перешкода через те, що для повноцінного функціонування таких шкіл бажаючі навчатися там повинні проживати компактно, проте досить часто ситуація протилежна.

Щодо підготовки кадрів, то слід згадати те, що на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка створене відділення підготовки фахівців із викладання польської мови. Поширеною серед випускників середніх шкіл є практика продовження навчання у польських закладах вищої освіти, що сприяє також і культурній комунікації [4, с. 75].

Частим явищем стала організація факультативів для вивчення польської мови з ініціативи шкіл національних меншин, а також національно-культурних товариств. Окремі висновки стосовно масштабу становлення даного процесу в перші роки незалежності України можна висвітлити, якщо проаналізувати статистичні дані стосовно чисельності польських факультативів, що функціонували протягом 1991/1992 навчального року.

Так, в Житомирській області 580 учнів вивчали польську мову в 10 школах, де діяло 19 відповідних груп. Показовою є та ситуація, що вже через десятиріччя в Житомирській області функціонувало 5 шкіл, де навчальний процес відбувався українською та польською мовами. Власне, вивчення польської мови у формі обов'язкового навчального предмету почало проводитися і в Житомирських освітніх закладах, а саме в Житомирській гуманітарній гімназії №1, №23 та низці інших міських шкіл [9, с. 255–256].

Ще на початку 1990-х рр., коли питання національної приналежності перестало бути табуованим, склалися сприятливі умови для активізації польської етнічної меншини. На території Житомирщини на перших етапах це проявилось приміром у тому, що тут почав діяти підрозділ культурно-освітнього товариства поляків із центром в Києві. Як наслідок цього, на базі тоді ще Житомирського педагогічного інституту відкрився лекторій польською мовою [2, с. 385].

Важливе місце посідає також і Польське національне об'єднання «Полонія», за його ініціативи, а також за підтримки Сенату Республіки Польща, в Житомирі у 1999 р. було відкрито Польський дім, одним із провідних завдань якого виступила культурно-освітня діяльність, зокрема, збереження та навчання польської мови [2, с. 376].

Не можна оминати увагою й наступну активну діяльність Житомирського державного університету імені Івана Франка. У перші роки незалежності України кафедра слов'янських мов почала організовувати стажування студентів в польських освітніх закладах. Після повернення студентами було створено студентський клуб польської мови за місцем навчання [5, с. 21].

Значна увага до польської тематики, що знайшла своє відображення в студентських обмінах, запрошенні видатних поляків на зустрічі із студентами, а також налагодження співпраці із окремими національно-культурними організаціями Польщі посприяли тому, що в Житомирському державному університеті імені Івана Франка було створено Центр полоністики. Одним із його завдань стало сприяння поглибленню інтеграції України в європейський культурний простір [5, с. 25–26].

Висновки. Таким чином, українсько-польська співпраця у сфері освіти, що почала активно розвиватися ще наприкінці минулого століття, стала вагомим фактором подальшого налагодження міждержавних відносин. Загальнодержавні та регіональні ініціативи, як от вивчення мови національної меншини та практика програм освітнього стажування для молоді, сприяли та продовжують сприяти встановленню тісних контактів і обміну досвідом між українцями та поляками.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вознюк В. Співробітництво України та Республіки Польща у галузі науки та освіти в 90-х рр.. ХХ – на початку ХХІ ст. *Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи : наук. зб. / Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, Ін-т Польщі*. Луцьк, 2017. Т. 7. С. 55–65. URL: <https://ukrpolnauka.wordpress.com/2018> (дата звернення: 10.04.2024).

2. Галагуз І. В. Національно-культурні організації Центрального Полісся як осередки відродження та розвитку етнічності. *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 5. К., 2012. С. 372–388.

3. Генік М. Проблема української меншини в Польщі у процесі міжнаціонального примирення. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 2. С. 207–222. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2010_2_17 (дата звернення: 14.04.2024).

4. Калакура О. Я. Польська меншина як чинник україно-польської співпраці на сучасному етапі. *Історичний архів*. 2011. Вип. 6. С. 73–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ians_2011_6_15 (дата звернення: 15.04.2024).

5. Місяць Н. К. Полоністика в Житомирському державному університеті імені Івана Франка (друга половина ХХ початок ХХІ ст.). *Українська полоністика*. № 1. 2004. С. 18–27.

6. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки і освіти від 20.05.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_058 (дата звернення: 09.04.2024).

7. Угода про співпрацю між Міністерством освіти України і Міністерством національної освіти Республіки Польща на 1996–1998 роки від 14.09.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_081#Text (дата звернення: 11.04.2024).

8. Угода про співробітництво між Міністерством освіти України та Міністерством національної освіти Республіки Польща на 1993–1995 роки від 12.01.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_224#Text (дата звернення: 13.04.2024).

9. Шевченко. С. Розвиток шкіл з польською мовою навчання в умовах незалежної України як відображення зовнішньої диференціації в організації шкільної освіти (1991–2010). *Педагогічна освіта: теорія і практика*. № 22 (1). 2017. С. 252–258.

РОЗДІЛ 2
МАТЕРІАЛИ XX НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«НАШ РІДНИЙ КРАЙ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ»
(ЖИТОМИР, 17 КВІТНЯ 2024 Р.)

Мельничук Яна
учениця 10-Б класу ліцею № 25 м. Житомира
(науковий керівник:
вчитель історії ліцею № 25 м. Житомира **Гонгало С. В.**)

СТОЛИПІНСЬКА АГРАРНА РЕФОРМА НА ВОЛИНІ У 1906–1914 рр.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Проблема аграрних перетворень П. А. Столипіна завжди привертала пильну увагу істориків і неодмінно викликала жваві дискусії. Особливої актуальності вона набуває в теперішній час, коли гостро постало питання приватної власності на землю. Належність власності визначає не тільки економічну систему, але й політичний лад суспільства. Крім того, в умовах сучасних спроб реформування аграрної сфери України корисно звернутися до досвіду столипінських перетворень і здобути з нього певні уроки, щоб уникнути помилок і врахувати досягнення.

Метою роботи є простеження процесу аграрного реформування у Волинській губернії упродовж 1906–1914 р.

Виклад основного матеріалу. Поразка у російсько-японській війни та революція 1905 р. підштовхнули правлячі кола Російської імперії видати Височайший маніфест від 3 листопада 1905 р., згідно якого створювалися особливі губернські та повітові комісії із землевпорядкування. На них покладалися обов'язки з усунення недоліків в існуючій системі ведення сільського господарства, відповідно до кліматичних, географічних, демографічних та економічних умов. До складу цих комісій мали увійти як представники дворянства та чиновники, так власне, і селяни. Передбачалося, що ці заходи полегшать долю селянина і збережуть землю у власності поміщиків, утримають населення Російської імперії від масових виступів, адже лише на Волині у 1905 р. відбулося 309 селянських протестів, які охопили 519 сіл з населенням 432 тис. чоловік [1, с. 33].

Загалом у процесі реалізації аграрної реформи передбачалося вирішення таких основних завдань:

1. Реформування системи землеволодіння. Ключовою тут була ідея про вихід селян із громади і закріплення у приватну власність землі. Приватна власність оголошувалася основою аграрного устрою. У своїй промові в Державній думі 16 листопада 1907 року П. Столипін заявив, що недоторканість приватної власності є основою буття Російської держави;

2. Удосконалення землекористування. Аграрне законодавство давало можливість селянам звести розпорошені наділи в одну ділянку – відруб і створити на ньому індивідуальне господарство – хутір, перенести сюди житлові та господарчі споруди. Це дозволяло усунути такі вади землеустрою, як черезсмужжя та вузькосмужжя;

3. Створення умов для активізації земельного ринку та задоволення потреб селян у землі. З цією метою указом від 27 серпня 1906 р. передбачалося виділення для продажу селянам вільних казенних земель в межах європейської частини Росії, активізувалася робота Селянського земельного банку, який покращив умови кредитування, збільшив кошти для здійснення купівлі – продажу землі; переселення частини селян у Сибір та на Північний Кавказ.

У такий спосіб уряд намагався розв'язати проблему аграрного перенаселення європейської частини імперії і пов'язані із ним земельний голод та земельний дефіцит. Водночас господарське освоєння малонаселених територій мало стати одним із засобів піднесення загальної продуктивності сільськогосподарського виробництва, піднесення загальної культури та ефективності землеробства, шляхом надання селянам агрономічної, технічної допомоги, створення зразково-показових господарств [3, с. 45].

Автором аграрної реформи став голова Ради міністрів Російської імперії П.А. Столипін (1862–1911), який хотів створити на селі міцну групу заможних господарів, опозиційно налаштованих до соціалістичних ідей. Головною метою реформи було створення на селі значного прошарку заможних селян, збільшення продуктивності сільськогосподарського виробництва. Розрахована на 20 років, реформа передбачала закріплення у приватну власність усіх ділянок надільної общинної землі, якими користувалися селяни [3, с. 75].

Головне гальмо у розвитку сільського господарства П. Столипін вбачав у громаді, до якої були прикріплені селяни і контроль якої тяжів над ними. Селянин не міг залишити її, не міг продати землю, якою користувався, тому, що вона належала «общині». Існування останньої не давало можливості застосовувати доцільні засоби виробництва, впроваджувати кращі сівозміни, використовувати сільськогосподарські машини, штучні добрива. «Община» спрямовувала село на шлях пауперизації, що загрожувало революцією. В Україні індивідуальне селянське землеволодіння переважало над общинним [4].

Поміщицькі господарства Волині й усієї Правобережної України на початку ХХ ст. підпорядковувалися подальшому ринковому розвитку країни. Господарство перетворювалось у сільськогосподарське підприємство, яке працювало на ринок та керувалося поміщиком, досвідченим економом або здавалося в оренду капіталісту [2].

Для поміщицьких господарств ринкового типу було характерним застосування сільськогосподарських машин і вдосконалених знарядь праці. Це сприяло розширенню внутрішнього ринку на засоби виробництва й робочу силу, створенню власних цукрових та винокурних заводів, які входили до складу маєтків (виробництво продукції поєднувалося з її промисловою переробкою). Так, переробка цукросировини стимулювала вдосконалення землеробської культури у дворянських господарствах (поширення

багатопільних сівозмін, принцип плодозміни). Крім капіталістичної системи ведення сільського господарства, існували відробіткова й мішана [7].

На Волині система польського землеволодіння міцно укорінилася й еволюціонувала досить прогресивно. Станом на 1897 р. із 12827 окремих приватновласницьких одиниць особам польського походження належало 1307 маєтків. З 1860 по 1900 рр. у Волинській губернії було зафіксовано загальну тенденцію до скорочення великого землеволодіння на 26% [5, с. 8–10].

Общини на Волині існували, проте характер общинних в'язків суттєво відрізнявся від аналогічних на власне російських землях. Там община являла собою об'єднання певної кількості дворів з примусовим землеволодінням і круговою порукою. Земля була у повному розпорядженні сільської громади і та розподіляла її між дворами у залежності від кількості так званих «ревізських душ». Ці двори тільки упродовж певного часу користувалися отриманими наділами, бо община час від часу розподіляла наново землю між членами громади. Тут общину пов'язувала спільна відповідальність за зобов'язання кожного з членів перед державою, банком [7].

Значного розвитку у період реалізації нової аграрної політики набуває в господарствах хуторян та відрубників садівництво. Наприклад, у 1912 р. Волинська губернська землевпорядна комісія планувала придбати близько 40 тис. фруктових саджанців для розповсюдження в хутірських селянських господарствах за рахунок землевпорядних позик, для влаштування показових садів. Попит на них з боку хуторян зростає. Так, у Волинській губернії було 3 тис., хутірських господарств, з яких 2 тис., утворених у 1912 р., виявили бажання займатися садівництвом; попит весною та восени 1913 р. на саджанці складав 50 тис. штук. У 1911 р. у розпорядження губернської управи було надано 28 тис. руб. на організацію 5 сільгоспскладів; планувалося продавати землеробські знаряддя та машини за готівку всім селянам та кредитувати одноосібних господарів, беручи з них завдаток у розмірі від 25% до 50% вартості товару, з погашенням позики протягом двох років за складні знаряддя та протягом одного року за прості (і також мінеральних добрив, які відпускалися складами). Так, Іскоростенським сільгоспскладом було продано товару лише з 1 січня до 17 листопада 1912 р. готівкою – на 3488 руб., за борговими зобов'язаннями – на 4583 руб., що свідчило про попит селян на ці товари [6, с. 21].

Висновки. Не дивлячись на незавершеність та невирішеність багатьох проблем соціально-економічного характеру, аграрна реформа започаткувала ряд процесів, що потенційно могли дати позитивний ефект, якби не розпочалась Перша світова війна. Головні з них такі: розпочалась раціоналізація землекористування, що об'єктивно сприяло піднесенню сільськогосподарського виробництва; реформа активізувала формування земельного ринку – необхідної умови для розвитку сільського господарства на ринковій основі; через земельний ринок почався перерозподіл землі, що супроводжувався зменшенням великої земельної власності; у ході реформи почав формуватися новий хутірно-фермерський уклад, основу якого становила заможна хліборобська верства, яка згодом могла стати ядром аграрної системи

краю. У такий спосіб заохочувалася тривала оренда землі, в сподіванні на дбайливе ставлення селянина до неї. Переважна частина землі орендувалася строком на рік, але селяни при такій формі оренди не могли сподіватись на прибуток. Вищий життєвий рівень селянства забезпечувала довгострокова оренда.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Поліщук Ю. М. Столипінська аграрна реформа на Волині. Київ: ІПЕНД, 1999. 116 с.
2. Власюк І. М. Особливості реалізації столипінської аграрної реформи у Волинській губернії. *Житомирищина крізь призму століть: наук. збірник* / Під ред. М. Ю. Костриці. Житомир: Журфонд, 1997. С. 70–71.
3. Власюк І. М. Столипінська аграрна реформа: історіографія проблеми. *Вісник Житомирського інженерно-технологічного інституту. Економічні та гуманітарні науки*. 1997. № 6. С. 117–120.
4. Промова П. А. Столипін в Державній думі 16 листопада 1907 р. Государственная дума. Третий созыв. Сессия первая. Стенографические отчеты. Ч. 1. Спб., 1908. С. 307–312.
5. Статистика землевладения. 1905 г. Выш. 41. Волынская губерния. Спб., 1906. 54 с.
6. Пам'ятні книги Волинської губернії за 1905–1917 рр.
7. Статистика землевладения. 1905 г. Вып. 41. Волынская губерния. Спб., 1906. 54 с.
8. Приймак В. Землеволодіння у Волинській губернії на початку ХХ ст. і його особливості. *Збірник методичних і наукових статей історичного факультету*. Вип. 2. Луцьк, 1997. С. 92–96.

Романюк Євген

здобувач освіти 10-Б Іп класу ВП «Науковий ліцей» ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри всесвітньої історії ЖДУ ім. І. Франка **Маркевич О. В.**)

УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Доля біженців є трагічною сторінкою в історії будь-якої війни. Щоб не стати жертвами ворожих армій, часто не залишається іншого виходу, ніж тікати від війни з надією на порятунок. Незавидна доля біженців, які втратили набуте майно, зв'язок із рідною домівкою та близькими людьми набула нового звучання через невинуватну російську агресію. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що детальне вивчення складних драматичних подій Першої світової війни, зокрема долі українських біженців, допоможе переосмислити події минулого. Метою нашого дослідження є дослідити становище українських біженців в роки Першої світової війни в Австро-Угорській імперії; організацію переселення, облаштування та благодійну підтримку.

Метою статті є висвітлення долі українських біженців в Австро-Угорщині у роки Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Рух українських біженців до Австро-Угорщини відбувався двома великими хвилями. Хронологічні межі цих хвиль

відповідали важливим битвам Першої світової війни, а саме Галицькій битві (18 серпня – 21 вересня 1914 р.) та Брусилівському прориву (4 червня – 20 вересня 1916 р.). Більшість біженців були родом з Галичини та Буковини [4].

Австро-Угорська армія активно використовувала тактику «спаленої землі», при відступі вона намагалася не залишати по собі жодних ресурсів. Однією з її складових були масові евакуації місцевого населення. У ході дослідження було встановлено примусовий характер цих евакуацій. Прикладом цього можна вважати евакуацію с. Вишатичі, де Вищим командуванням армії Австро-Угорщини та Міністерством внутрішніх справ було прийнято рішення «...усіх жителів виселити з району фортеці...». Було сказано, що потяги «заберуть людей, які підлягають евакуації, незалежно від їхньої згоди», а «питання, чи бажають вони бути евакуйованими чи ні, не є релевантним» [5, с. 75–76].

Більша частина українських біженців після евакуації потрапила до спеціальних таборів для біженців. Вони поділялися на моно- та мультиетнічні. Українці проживали у двох моноетнічних таборах, а також ділили чотири табори з іншими народами. Це були Вольфсберзький, Санкт-Андреський, Гміндський, Хоценьський, Голлабруннський та Гредігський табори [7].

Проживаючи в таборах, біженці стикалися з великою кількістю проблем: нестача їжі, хвороби, перенаселення, холод, обмеження пересування тощо. Це спричиняло часті смерті, особливо дітей [2]. Так, 60% похованих на кладовищі Вольфсберзького табору складали діти віком до 5 років [6].

Праця біженців активно використовувалася Австро-Угорщиною для забезпечення військових потреб. Табори для біженців стали центром робочої сили, необхідної імперії для ведення війни. Задля інтеграції біженців у воєнну економіку були запроваджені так звані «курси з працевлаштування». У таборах також знаходилися різноманітні майстерні та цехи, в яких працювали біженці. Продукція, яка вироблялася, йшла як на потреби таборів, так і на ринок Австро-Угорщини [5].

У період війни були створені державні та благодійні приватні організації, метою яких була допомога біженцям війни. Однією з найбільших був «Центральний офіс зі справ біженців з Галичини та Буковини», створений 10 серпня 1914 р. Його засновником та керівником був віденський муніципальний радник та адвокат Рудольф Шварц-Гіллер. У 1915 р. організація була перейменована на «Центральний офіс допомоги біженцям війни». Під його опікою в різні періоди знаходилося до 125 тис. осіб. Організація підпорядковувалася та фінансувалася Імператорсько-королівським міністерством внутрішніх справ. Загальні витрати Центрального офісу допомоги біженцям війни у липні 1918 р. становили 94,5 млн крон [1, с. 45–59]. Разом з тим, ця категорія населення залишалася соціально незахищеною, перебувала на межі злиднів, а виділені державою кошти не покривав високий рівень інфляції [3].

Висновки. Воєнні події, які розгорталися на українських землях, змусили частину населення покинути місця проживання та опинилися у статусі біженців, планово евакуйованих чи інтернованих. Державна влада Австро-Угорської імперії намагалася врегулювати ці питання, організовуючи

переселення залізницею і створюючи табори для тимчасового перебування біженців. Цих осіб залучали до різного роду робіт, намагаючись таким чином задовольнити зростаючий попит на робочу силу в роки війни. Створювались організації, які займалися допомогою українським біженцям, які фінансувалися з державного бюджету та завдяки пожертвуванням. Разом з тим, побутові умови, в яких перебували українці, були надзвичайно складними, медичне забезпечення, харчування перебували не на належному рівні. Це призводило до хвороб та смертей, особливо дітей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Gurko V. War and revolution in Russia, 1914–1917. Michigan: University of Michigan Library, 1919. 480 p.
2. Hermann M. Die hölzerne Stadt. Das Barackenlager Gmünd 1914–1918: Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie. Karl-Franzens-Universität Graz. Graz, 2017. 300 s.
3. Hoffmann-Holter B. Jüdische Kriegsflüchtlinge Wien In: Gernot Heiss, Oliver Rathkolb. Asylland wider Willen. Flüchtlinge in Österreich, im europäischen Kontext seit 1914, Wien: Jugend und Volk, 1995. S. 45–59.
4. Mentzel W. Die Flüchtlingspolitik der Habsburgermonarchie während des Ersten Weltkrieges, in: Böries Kuzmany, Rita Garstenauer. Aufnahmeland Österreich. Über den Umgang mit Massenflucht seit dem 18. Jahrhundert, Wien: Mandelbaum Verlag, 2017. S. 126–155.
5. Mentzel W. Kriegsflüchtlinge in Cisleithanien 1914–1918. Wien: Jugend & Volk, 1995. 296 s.
6. Werner S. Das Ukrainer-Lager in Wolfsberg. Öffentliche Sicherheit, Ausgabe 5–6. 2022. S. 67–68.
7. Wieser Friedrich Ritter Staatliche Kulturarbeit für Flüchtlinge: «Österreichische Rundschau». XLV, № 5, 1915, S. 203–211.

Сарнавська Єлизавета, Полкунова Вікторія
учениці 8 класу ПЛ «Ор Авнер» м. Житомира
(педагогічні керівники:
вчитель традицій єврейського народу **Табаченко Е. М.**
вчитель історії **Кадоб'янська Т. М.**)

ТРАГІЧНА ДОЛЯ ЄВРЕЇВ ЖИТОМИРЩИНИ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. В історичній пам'яті людства глибокий слід залишив Голокост європейського єврейства – вбивство 6 млн євреїв нацистами в роки Другої світової війни. В Ізраїлі для визначення цієї трагедії вживається термін «Шоа» – Катастрофа.

Долі єврейського та українського народів – бездержавних, пригноблених, переслідуваних своїми сусідами–недрузами – були подібними. Тому проблема українці-євреї – це проблема людства, це проблема пошуку взаєморозуміння між жертвами історичного процесу, жертвами режимів, ворожих свободі. Спогади про ті часи та події закарбувалися в історичній пам'яті обох народів. Вони й досі зберігаються у молитвах–плачах євреїв, у народних думках і

літературі українців, і сьогодні постають хвилюючими питаннями на сторінках газет та шелестять гіллям пам'ятних дерев на честь праведників у музеї Яд Ва-Шем.

Метою статті є вивчення трагедії Голокосту на Житомирщині, зосередження уваги на важливості поширення знання про неї серед учнівської та студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Ми вивчаємо Голокост, тому що ХХІ ст. почалося із воїн і потрясінь. Століття терору перейшло в нову еру та наповнило його зміст новим насильством і жорстокістю. Ми вивчаємо Голокост тому, що це була трагедія всього українського народу, адже ці понад 1 млн знищених євреїв України були її громадянами.

Голокост – інтегральна частина історії Другої світової війни, історії цивілізації ХХ ст., історії всього людства. Голокост – політика нацистської Німеччини, яка була спрямована на фізичне винищення євреїв, ромів та інших народів. До початку Другої світової війни єврейське населення Житомирщини складало 8% від усього населення регіону. За даними перепису населення, в 1939 р. на Житомирщині проживало 125007 євреїв, у тому числі в місті Житомирі 29056 осіб, у місті Бердичеві – 23266 осіб, у місті Коростені – 10991 осіб, у місті Звягелі – 6839 осіб та інших населених пунктах [4, с. 53]. Загальна кількість, розстріляних в області впродовж 1941–1943 рр., складала 55 тис. євреїв, хоча і ця цифра не дає точних даних, тому що у ряді документів надзвичайної комісії щодо розслідуванню злочинів нацистів мають місце суперечливі дані. А за переписом 1959 р. в області проживало близько 42 тис. євреїв.

Враховуючи кількість людей, які причинами смерті яких були природні або ж загибель на фронті, переїзд (евакуація) на інше місце проживання, можна зробити висновок, що дві третини єврейського населення Житомирщини було знищено.

Житомирщина – одна з перших областей України, яка була окупована. 9 липня 1941 р. німецькі окупанти захопили Житомир. У місті з'явилися листівки–перестороги, у яких намагалися очернити євреїв в очах місцевого населення, щоб виправдати свої нелюдські дії.

Перші публічні масові знищення євреїв, в період нацистської окупації, були проведені вже 19 липня. У цей день в Житомирі було розстріляно 100 чоловік, в Баранівці – 74, в Городниці – 21. Масові розстріли продовжувалися і в серпні. На території області було страчено близько 10 тис. осіб [6, с. 280].

Кривавим для єврейського населення Житомирщини став вересень 1941 р. Тільки в першу декаду місяця у різних містах та селах області було розстріляно більше 6 тис. євреїв. Друга декада розпочалася з масових розстрілів у Любарі, де 13 вересня 45-й поліцейський батальйон знищив 1415 чоловік. 15 вересня були розстріляні 12 тис. євреїв Бердичева, 19 вересня – 3145 євреїв Житомира. 20 вересня було закатовано 3200 чоловік у Звягелі та його передмістях. До кінця вересня 1941 р. в області було знищено близько 20 тис. чоловік, а 30 вересня кількість убитих досягла 27 тис. Тільки в Житомирі протягом вересня–жовтня 1941 р. було убито 7,5 тис. людей [6, с. 281].

ПЕРЕСТОРОГА

Ушкодження споруд для зв'язку, для прикладу місцевих і польових телефонних і телеграфних ліній, центральних станцій, поштових контор і рацій—є бойове діяння проти вступаючих німецьких військ і буде каратися смертю.

Головнокомандувач Армії.

ПОВІДОМЛЕННЯ

Жидівські палії спалили вже багато будинків міста. Численні родини zostались без даху над головою.

Мешканці міста Житомира!

Це ж понищено Ваше майно!

За це розстріляно 19 липня 1941 року

100 ЖИДІВ.

Пересторога для всіх.

У випадку дальших підпалів поступатиму ще суворіше, а крім цього всі мешканці домів, віддалених на 100 м. від місця пожеги, будуть заарештовані як підозрілі в саботажі.

Українці!

Уважте сами й бережіть власне майно а не жидівсько-німецьких саботажників.

Командуючий генерал.

[1, ст. 33]

У серпні 1941 р. було створене Житомирське гетто. Усе єврейське населення міста було зігнано в долину річки Кам'янка біля Чуднівського мосту. Гетто було зовсім ізольоване від міста. У ньому панувала антисанітарія та голод, що допомагало нацистам досягти своєї мети – «остаточного вирішення єврейського питання». З гетто людей вивозили на розстріли в район Богунії та села Іванівка, яке знаходилося в 10 км від Житомира. Тут було вбито 9623 особи.

10 вересня 1941 р. відбулася зустріч польової комендатури Житомира з персоналом айнзацгрупи СС, на якій було прийнято рішення «ліквідувати єврейську громаду». Сили СС та поліції здійснили рейди-обшуки містом в пошуках євреїв, які ще не перебували в гетто. Був перевірений і міський дитячий будинок, де було виявлено 8 єврейських дітей, яких посадили у вантажівку, після того про них ніхто нічого не чув. Вирішальним днем для гетто було 19 вересня 1941 р. Починаючи з 4 години ранку, був звільнений від

людей єврейський квартал, який напередодні був оточений, аби люди не втекли. 3145 чоловік, які були в гетто, повантажили в 12 вантажівок, вивезли та згодом стратили [6, с. 281].

У гетто, яке було створене в Житомирі, на відміну від гетто в Польщі та Західній Україні, німці не створювали ні юденрати, ні єврейську поліцію. Причиною цього стало саме те, що на Житомирщині, де в містах і селах проживала велика кількість євреїв, знищення планувалося з початку окупації області. Вбивства та грабежі повинні були проводитись за планом, за графіком, з чітким виконанням, щомісячним та щоквартальним звітом. Тому з перших тижнів окупації почався перепис єврейського населення. У Державному архіві Житомирської області у фонді 1153 збереглися матеріали німецького перепису, датовані 1 жовтня 1941 р. Згідно цих документів, до дати перепису було зафіксовано велику кількість містечок із традиційно великим відсотком єврейського населення, тепер їх залишилося одиниці. Це свідчило про те, що до цього часу євреї були вже розстріляні або планувалося їх знищення найближчим часом.

Місто, район	Кількість жителів	Кількість жителів-євреїв
Брусилів	4009	1
Коростишів	7106	6
Любар і Любарський район	42517	255
Бердичів і Бердичівський район	47756	46
Народичі	4001	137
Народицький район	30775	169

Протягом першої половини 1942 р. єврейське населення Житомирщини майже повністю було знищене.

Наталія Рудницька у своєму дослідженні покликається на вступ професорки О. Іващенко до «Книги Скорботи України. Житомирська область». У ньому вона наводить такі цифри: на території Житомирщини було закатовано 75764 євреїв. У Житомирі знищено 9600 євреїв, Бердичеві – 29500, Звягелі – 4850, Коростені – 7000, Коростишеві – 2500, у районах області – близько 21500. [6, с. 287].

Висновки. У зв'язку із безпосередньою близькістю до західних кордонів, євреї Житомира та області першими на теренах Радянського Союзу потрапили під нелюдський нацистський моховик. На території міста та області були свої «Бабині Яри», на території яких знищили тисячі євреїв різного віку та статі. Пам'ять про цих людей має зберігатись та гідно вшановуватись, весь світ має знати про трагедію єврейського народу. Забуття було б зрадою людства. Вивчення тематики Голокосту має сформувати усвідомлення того, що Катастрофа ніколи не повинна повторитися.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Книга скорботи України. Житомирська область. II том. Книга друга. Житомир: Орендне підприємство «Житомирська облдруккарня», 2007. 496 с.
2. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні. Київ: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. 368 с.
3. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20 березня 2009 р. «Євреї в Україні: історія і сучасність» Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 456 с.
4. Матеріали науково-практичної конференції «Євреї на Житомирщині: історія і сучасність». Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 72 с.
5. Мороз Р. «Житомирське пекло». <https://zt.20minut.ua/Nashe-mynule/do-mizhnarodnogo-dnya-ramyati-zhertv-golokostu-zhitomirske-peklo-11212844.html>
6. Рудницька Н. В. Історія євреїв Житомирщини. Навч. посіб. Житомир: ТОВ «Бук-Друк», 2017. 370 с.
7. Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення. За ред. Р. Брандона та В. Лауер. Пер. з англ. Н. Комарової. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. 520 с.

Хмелюк Валерія

учениця 9-Г класу № 25 м. Житомира

(науковий керівник:

вчитель історії ліцею № 25 м. Житомира **Миронова О. Д.**)

РОЗВИТОК ОСВІТИ В РАДЯНСЬКІ ЧАСИ: СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Світогляд українського народу формувалася століттями, починаючи від найдавніших часів та закінчуючи війною, що йде до сьогодні. Та неможливо забути про вплив Радянського Союзу на усі покоління, а особливо на тодішніх молодих людей та підростаюче покоління. Школа завжди закладала підвалини світогляду майбутніх повноцінних громадян, тому у Радянському Союзі до шкіл був особливий підхід. Саме школам доручалося формування «правильних» міркувань про владу, державу, патріотизм та вірність «отчезству». Дозвілля молодих людей також мусило бути корисним для держави: підтримка духу єдності, патріотичні вірші та пісні, відповідні заходи. Основою радянської ідеології було сприйняття індивідуума, як корисної для держави особи, отже піонерські табори, школи та молодіжні організації виховували майбутніх зразкових громадян.

Переосмислення історії не означає її переписування або вигадкування. Це означає її дослідження, інтерпретацію, представлення та застосування з урахуванням нових джерел, методів, поглядів та потреб. Переосмислення історії – це не тільки право, але й обов'язок кожного народу і кожної людини.

Мета роботи полягає у розгляді системи загальної освіти радянського часу на основі свідчень очевидців.

Виклад основного матеріалу. Загальна характеристика освіти включає виокремлення характерних особливостей, зокрема її ідеологізацію. Цей аспект полягав у вихованні молоді в дусі комуністичних ідей патріотизму, атеїзму та інтернаціоналізму.

Як згадує вчителька української мови та літератури Білик Наталія Олександрівна, яка працювала в радянській школі: «Нас постійно запрошували і в кіно і в театр. На фільмах виховували, от фільм «Доля людини» про героя, якому ампутувало ногу, і от він вчився на цих протезах ходити, і потім далі воював. Ми дивилися і обговорювали». І це свідчить про те, що виховання було важливим в ті часи. Тоді дійсно була велика кількість фільмів, які тим чи іншим чином виховували та формували світогляд людей.

У школах також була відчутна така собі соціальна нерівність. Бабуся моєї однокласниці Керосін Олена, розповідає: «До дітей партійників завжди ставилися краще. Їм і з екзаменами допомагали, і на заходи водили різні, і оцінки їм підтягували, привілеї всякі вони мали, а звичайним дітям нічого такого, саме навчання їм мало бути за щастя».

Також мій дідусь Хмелюк Михайло Григорович, навчався у часи Радянського Союзу і згадав ось що: «На 9 травня учні вшановували пам'ять загиблих героїв, учасників Великої Вітчизняної війни, покладали квіти до пам'ятників героїв, 22 квітня були «суботники» приурочені до дня народження Леніна і такі ж «суботники» проводили до 9 травня». Проводячи такі заходи щорічно дітей навчали патріотизму та єдності свого народу. Радянській освіті також притаманна була строгість та дисциплінованість, які прищеплювали учням усіх шкіл.

Щодо згаданого вище атеїзму у школах та заборони релігії, то пані Олена пригадала деякі деталі: «Ми з подругою ходили до церкви на нічну службу, а там вже могли стояти старшокласники, які виписували прізвища школярів-прихожан. Ну, якби наші прізвища опинились у тому списку, ми б вже наступного дня опинилися у директора, а то й на лінійці». Також це підтвердив і Хмелюк Михайло: «Коли я вчився в школі нам забороняли відвідувати церкву. На Великдень стояли вчителі біля церкви і записували дітей, що приходили туди, а потім проводилися профілактичні бесіди з батьками, також не можна було носити натільний хрестик». Радянська влада вважала релігію «опіумом для народу». Вона закликала до боротьби з релігією, як з одним із головних ворогів соціалізму, і ці ідеї були втілені в систему виховання та освіти Радянського Союзу. Та ця заборона не поширювалася на доросле населення, що ще раз підтверджує нам важливість для радянської влади «правильного» виховання.

Наша колишня директор Пономарьова Галина Анатоліївна пропрацювала в 25 ліцеї міста Житомира 39 років, із них 5 років заступником директора з виховної роботи, а в подальшому 34 роки директором ліцею. Я попросила її розповісти про своє ставлення до радянської освіти: «Освіта в радянський період мала багато плюсів і звичайно відзначалися й певні мінуси в питаннях надмірної організованості. Говорячи про позитивне, то основою з основ діяльності педагогічного колективу було створити у учнів так званий «культ знань», і тому вчителі націлювалися саме на це, не лише на проведення уроків, а й на позакласну роботу. Цінним була організація в 25 ліцеї виховних годин, які називали «Учись учитися». Такі виховні години та бесіди, які проводилися

не лише класним керівником, а й учнями, мали сильний вплив на юну особистість.

Навчальні предмети в радянських школах були різноманітними та в більшості схожими на сучасні. Як і зараз була біологія, фізика, хімія, алгебра, геометрія, українська мова та література, зарубіжна література, англійська та німецька на вибір. У радянські часи вивчалася російська мова як загальна для кожної з об'єднаних республік. Також важливо зазначити, що раніше були два предмети, які сучасні українські школярі не вивчають, а саме креслення та чистописання або ж каліграфія.

Про чистописання мій дідусь Хмелюк Михайло згадує: «Обов'язковий предмет в 1 класі – каліграфія, ручки були з пером і чорнильницею, тому у зошитах на першій сторінці були «промокашки». Як предмет каліграфія існувала не довго, до введення в користування кулькових ручок на зміну ручкам з пером та чорнильницею». Цей предмет вивчався для того, аби виховувати в дітях відчуття естетики та дисциплінованість у правильному та гарному написанні букв.

У радянських школах також існував предмет на кшталт сучасного «Захисту України» – «НВП», рос. «Начальная военная подготовка». На уроках дівчат навчали медсестринству, а хлопців – володіти зброєю, наприклад. Також дідусь пригадував: «І жоден цей урок не обходився без промов про янків (американців), точніше, про те, які вони погані та що їх винищувати треба».

Згодом, як розповідає пані Галина Пономарьова у нашому 25 ліцеї, уперше в Житомирській області з'явився комп'ютерний клас: «Звісно у той час не було такого предмету як інформатика, проте більша увага зосереджувалася на уроках праці. Говорячи про форму уроків, то вона відрізнялася від теперішніх в цілому можливостями оснащення, технічними засобами, новітніми технологіями. Практично кожна школа мала офіційно закріпленого «шефа» з виробництва нашого міста Житомира, 25 ліцею пощастило мати такого «шефа», як завод «Промавтоматика», завдяки керівництву та робітникам заводу наш ліцей перший в області мав комп'ютерний клас, приблизно в кінці 1980-х років. Пізніше цей напрямок став розвиватися та у зв'язку з тим, що в 1986 році у 25 ліцеї було запропоновано ввести поглиблене вивчення математики, саме в ці роки школа отримала більш новітнє оснащення з Японії, що призвело до включення у програму такого предмету як програмування. В нашій школі також були уроки машинопису для 9 та 10 класів для дівчаток, а хлопці в цей час опановували професію слюсар-збирач на заводі-«шефі» «Промавтоматика».

Навчання організовувалось доволі строго, з чітким дотриманням усіх наявних на той час правил. Бабуся однокласниці також згадувала: «У нашій школі було так: як тільки якість “ЧП” – одразу лінійка. І вся школа збиралася там, не те що тільки паралель або клас винних. Ну а учнів, що провинились, привселюдно намагалися присоромити за їхній вчинок».

Найпомітнішою відмінністю від сьогодення звісно ж є 6-денний навчальний тиждень, у той час, як сучасні школярі відпочивають два дні на тиждень, хоча той один єдиний день без школи радянських школярів важко назвати відпочинком, адже і у позашкільний час дітей активно залучали до

різного роду діяльності. Учні мали завжди ходити у шкільній коричневій формі: платтячко та фартушок у дівчаток та костюм у хлопчиків. Навчальний день завжди починався з 10 хвилинної зарядки для всіх учнів школи, з метою оздоровлення. «Владою було прийняте рішення що кожного дня перед уроками мала проводитися фізична зарядка, котра змушувала учнів пітніти, а в подальшому й мати неприємний запах» – Пономарьова Г. А.

Найкраще про організацію самого навчання мені теж розповіла Пономарьова Галина Анатоліївна: «Проводилися як і в наш час предметні олімпіади, спочатку на базі школи, потім на рівні районів, затим загально міська олімпіада, обласна, всеукраїнська, після неї на той час була ще всесоюзна олімпіада і остання всесвітня. Серед учнів 25 ліцею був бронзовий призер з біології на всесвітній олімпіаді. Мовлячи про виховну сторону було справді занадто багато організованості. Серед піонерів була популярна військово-патріотична гра, котра мала назву «Зарниця», яка теж надзвичайно згуртовувала дітей. Уявіть собі, як діти виходили у ліс та мали відшукати там певні заховані речі, це були неймовірні емоції та цінні моменти тогочасного класного життя. Надмірна організованість проявлялась зокрема «клубом вихідного дня». Уявіть собі графік дитини – це 6 робочих та 1 вихідний день, а в неділю вони мають приходити в школу, бо клуб вихідного дня був обов'язковий до відвідування, це було незручно як дітям так і вчителям».

Отже, радянська система освіти була однією з основних сфер впливу держави на молодь. Головним її завданням було підготувати наступне покоління до реалізації соціалістичних ідей та напрямків політики СРСР.

Головними перевагами такої системи освіти було те, що формувалося інше ставлення учнів до навчання, проводилася велика кількість різноманітних заходів, які несли виховний характер. Основні цінності, які пропагувала тодішня радянська влада – патріотизм та відданість своїй Батьківщині, усвідомлення єдності свого народу, дисциплінованість та атеїзм.

Постійно було присутнє пригнічення особистої думки та висловлювань дітей, а також постійне встановлення суворих правил, які лише заганяли дітей у певні рамки. Активна соціальна діяльність частіше за все виснажувала як і учнів так і вчителів, тому іноді надмірна організованість була недоцільною.

Учнів виховували на трьох головних ідеологіях тогочасного суспільства: атеїзму, патріотизму та інтернаціоналізму. Масового поширення також набували молодіжні організації, які спрямовували діяльність молоді у «правильний» для держави напрямок.

Висновки. У ході дослідження ми впевнилась в тому, що молодь – це та частина суспільства, яка займає важливе місце в історії держави у різні часи. І в залежності від того, як впливає держава на її виховання, формується покоління людей та майбутнє.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 роках: навч. посібн. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Ю. Комаров, В. Мисан, А. Осмолівський та ін. Київ: Генеза, 2004. 256 с.

2. Спогади очевидців Пономарьової Г. А., Білик Н. О., Хмелюк М. І. (особистий архів авторки).

Папуша Роман
учень 9-Г класу ліцею № 34 м. Житомир
(науковий керівник:
вчитель історії ліцею № 34 м. Житомир **Лигун Т. Л.**)

КАРПАТСЬКІ РУСИНИ: ФАКТИ І ПРОБЛЕМИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Карпато-русини – слово яке вживають для національної самоідентифікації окремі групи нащадків українців-русинів Австро-Угорської імперії. Русини відноситься сучасними дослідниками до так званих псевдо-етнічних груп, російські пропагандисти свого часу намагалися підтримувати та розкручувати тему «русинського сепаратизму».

Аналіз джерел та літератури. Тема русинства загалом та його політичного чинника зокрема є предметом численних наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних дослідників. Вона характеризується полярністю та гострою полемічністю дискурсу довкола визначення статусності русинської спільноти. О. Баган, Л. Белей, М. Вегеш, С. Віднянський, М. Зан, В. Крисаченко, О. Майборода, О. Мишанич, М. Мушинка, Р. Офіцинський, М. Панчук, М. Тиводар, Н. Кічера, П. Жоховський, Т. Іванський та інші дослідники під час аналізу проблем формування української політичної нації та державності аргументовано доводять, що русини в сучасному сенсі слова – це самоназва трьох етнографічних груп українців: лемків, бойків та долинян і субетносу – гуцулів. Частина інтелігенції Пряшівщини з кінця 1980-х рр. вживає терміни русин-українець й русько-український, не заперечуючи ані етноніму русин, ані приналежності русинів до української нації.

Метою даної статті є аналіз терміну «русин» в його історично-ідеологічному вимірі.

Виклад основного матеріалу. За словами Пола Роберта Магочі, походження нинішніх карпато-русинів є складним і не пов'язане виключно з Київською Руссю. Їхніми предками були ранні слов'яни, на переміщення яких до Дунайського басейну вплинули гуни та паннонські авари між V-м і VI-м століттями, білі хорвати, які жили на обох схилах Карпат і побудували багато городищ у регіоні, включно з Ужгородом, під владою міфічного правителя Лаборця, русинів Галичини і Поділля та волоських пастухів Трансільванії. Вважається, що хорвати були частиною племінного об'єднання антів, які мігрували до Галичини у III–IV ст. під тиском гунів та готів. Георгій Шевельов також розглядав зв'язок зі східнослов'янськими племенами, зокрема з гуцулами та, можливо, бойками, які вважалися нащадками уличів, що не були корінними мешканцями регіону. Оскільки регіон українських Карпат, включаючи Закарпаття та Прикарпаття, з часів раннього середньовіччя був заселений

племенами хорватів, в українських енциклопедіях та словниках русини, як правило, вважаються нащадками білих хорватів.

Україна офіційно не визнає окремої національності чи етносу «русин». Однак громадянам не заборонено вважати себе кимось іншим, ніж вони є за походженням. За результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. лише 10183 мешканці Закарпатської області (0,8% населення області) заявили про свою належність до русинів, тобто ті, хто асоціює себе з русинами, є найменш численною громадою українців Закарпаття. Дійшло до курйозів, коли 1992 р. із популістичних міркувань Закарпатська обласна рада оголосила очевидне: «кожен житель Закарпатської області має право вільно визначатися, українець він чи русин» [2].

7 березня 2007 р. – Закарпатська обласна рада визнала русинів національною меншиною, а саме ухвалила рішення про внесення у перелік національностей області національності «русини» та вирішила звернутися до Верховної Ради України з проханням визнати національність русинів на загальноукраїнському рівні. Ініціатором ухвали про русинів як окрему національність став депутат обласної ради від НСНУ Євген Жупан, за фахом дитячий лікар, а в громадському житті – голова Народної ради русинів Закарпаття. За таке рішення проголосував 71 депутат (2 – проти, 2 – утрималося) з 79 присутніх на сесії [2].

Попри звинувачення української влади з боку деяких політичних сил у небажанні визнавати русин, як окрему національність, це питання на законодавчому рівні певною мірою врегульовано. Відповідно до Закону України «Про національні меншини в Україні», громадяни України мають право вільно обирати та відновлювати національність; примушення громадян у будь-якій формі до відмови від своєї національності не допускається (ст. 11). Тобто, чинне законодавство України дає усім громадянам право ідентифікувати себе з будь-якою національністю без жодного документального підтвердження. Тим більше, що в Україні відсутні будь-які документи, якими можна було б підтвердити національну належність громадянина. Таким чином, питання щодо визначення національності до компетенції держави не належить, а є справою кожної конкретної особи. Право на вільний вибір та відновлення національності повною мірою поширюються і на русинів. Відтак у прийнятті Верховною Радою України спеціального документа, який стосувався б питання національної ідентифікації лише однієї етнонаціональної групи, потреби немає. Адже відповідно до Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24). Водночас на цю групу населення поширюються положення Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р. У Закарпатській області діє 9 русинських організацій, які мають обласний статус. При русинських громадських організаціях функціонує 27 недільних шкіл, в яких, за даними цих організацій, навчається 600 учнів. У Закарпатській області видаються газети

«Подкарпатская Русь», «Підкарпатський русин» і збірник «Руснац світ». У 2007 р. видано книг русинською мовою накладом близько 10 тис. примірників.

Політичне русинство – термін, яким означають сепаратистський рух на терені Закарпатської області України, зокрема культурний, також поза межами України з метою політичних маніпуляцій задля доказу окремішності русинів від українців. На думку словацько-українського фольклориста Миколи Мушинки, коріння політичного русинства сягає москвофільства (русофільства) другої половини ХІХ ст. Рух за визнання карпатських русинів окремою нацією та за надання автономії Закарпатській області виник у 1989–1990 р. з підтримкою тодішнього першого секретаря обкому КПУ. Вже 20 лютого 1990 р. зареєстрували «Общество подкарпатских русинов». Пізніше рух поступово розділився на багато дрібних організацій, в яких сформувалися дві течії:

1. Промосковська (отець Дмитро Сидор та його «Сойм підкарпатських русинів», «Тимчасовий уряд»: В. Мікулін, П. Гецько, І. Туряниця. Обласне Товариство імені Духновича), за політичною підтримкою руху так званого «Українського вибору» Віктора Медведчука та політиків проросійської спрямованості, таких як Вадим Колесніченко.

2. «Євроатлантисти», які підтримували Всесвітній конгрес русинів та його лідера Пола Роберта Магочі, а на виборах президента України – Віктора Ющенка, наприклад, «Русинське науково–освітнє товариство», Закарпатське народне об'єднання русинів, Закарпатське обласне науково–культурологічне общество імені А. Духновича, крайове товариство підкарпатських русинів). Політичну підтримку цієї течії приписували братам Віктору, Івану та Павлу Балогам.

У 2021 р., обговорюючи кордони сучасної України, В. Путін конкретно назвав населення Карпатських гір сучасної України русинами, а не українцями. Пишучи про захоплення Радянським Союзом Закарпатської області після Другої світової війни, Путін заявив, що, цитую: «русини становили значну частку місцевого населення». Потім, використовуючи термін довоєнного періоду для опису регіону, він стверджував, що населення Закарпаття, проголосувало за приєднання до Радянського Союзу або «у складі Російської Радянської республіки, або як окрема Карпатська республіка». Однак Путін зазначив, що радянська влада «проігнорувала вибір народу, і замість цього включила її до складу Української радянської республіки».

Висновки. Карпатські русини не становлять прямої загрози для суверенітету України на момент 2024 р., а всі прояви сепаратизму є ні що більше як російське ІПСО та пропаганда.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про національні меншини в Україні». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#n2>. Втратив чинність на підставі Закону №2827-ІХ від 13. 12. 2022.

2. Закарпатська обласна рада визнала національність «русин». Радіо «Свобода». 08. 03. 2007. <https://www.radiosvoboda.org/a/960538.html>

3. Магочій П. Р., Поп І. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010. 856 с.+XXXII с.
4. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Т. 1: Перевидання в Україні. Львів, 1993. 400 с.: іл.
5. Волошин А. Русини чи українці. *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh38.htm> (дата звернення 25.03.2024).
6. Русини. *Вікіпедія*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Rusyns#External_links (дата звернення 28.03.2024).

Кирпа Софія

учениця 9 класу «Наукового ліцею міжнародних відносин» УМСФ,
вихованка гуртка «Юний краєзнавець»
Центру позашкільної освіти Дніпропетровської обласної ради
місто Дніпро, Дніпропетровська область
(науковий керівник:
вчитель історії Наукового ліцею міжнародних відносин УМСФ,
керівник гуртка «Юний краєзнавець»
Центру позашкільної освіти Дніпропетровської обласної ради
місто Дніпро, Дніпропетровська область
Рубленко В. М.)

ДІЯЛЬНІСТЬ ДОБРОВОЛЬЦІВ-ПАРАМЕДИКІВ ПРИ ОБОРОНІ МАРІУПОЛЯ ПРОТЯГОМ 24 ЛЮТОГО – 20 ТРАВНЯ 2022 РОКУ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Актуальність даної теми визначається тим, що діяльність парамедиків була направлена на порятунок життя захисниць та захисників міста Маріуполя протягом лютого – травня 2022 р. Парамедики стали тією силою, яка врятувала не одне життя військового солдата Збройних Сил України під час оборони Маріуполя та було створено умови для довготривалої оборони міста з метою припинення швидкого наступу російської армії в інших місцях бойових дій і певний час велася «позиційна війна».

Метою даної статті є аналіз діяльності добровольців-парамедиків під час оборони Маріуполя протягом 24 лютого – 20 травня 2022 року.

Новизна дослідження полягає в тому, що авторка проаналізувала доступні в мережі інтернет інтерв'ю із парамедиками/парамедикіннями – учасниками/учасницями оборони міста Маріуполя.

Виклад основного матеріалу. Дослідивши дану проблему ми з'ясували, що парамедики надавали медичну допомогу пораненим (ушкодженим) українським військовим під час оборони Маріуполя, які мали пошкодження стегнових кісток, черепа та головного мозку, органів зору, ЛОР-органів, щелепно-лицевої ділянки, хребта, спинного мозку, грудної клітки, живота, кінцівок, таза та тазових органів, магістральних судин, рани м'яких тканин, інфекційні ускладнення поранень і травм [6]. Парамедики надавали медичну допомогу хірургічного характеру солдатам, які мали травми. Також були у

солдат і захворювання внутрішніх кровообігу, травлення, дихання, інфекційні захворювання, сечостатевої та нервової системи [10]. Парамедики займалися лікуванням уражень внутрішніх органів при бойовій травмі внаслідок змін зі сторони серцево-судинної системи, шлунково-кишкового тракту, органів дихання, нирок та крові [3]. Оборонці Маріуполя отримували від парамедиків стоматологічну, неврологічну, психіатричну та медико-психологічну допомогу [8].

Лікували парамедики і гострі респіраторні захворювання, серед яких були гострий бронхіт, отит, пневмонія, дистонія, артрит, герпес, міозит, дискинезія жовчовидільних шляхів, неврит, кон'юнктивіт, дерматит і ГРЗ [8]. Дуже часто захисники/захисниці Маріуполя із забоями різних органів, вивихами, забійними інфікованими ранами, побутовими травмами кінцівок, розтягненням зв'язок, укусом кліща та бджоли, захворюваннями стопи, сонячного опіку, опіку вогнем, ячменю повік, риніту, фарингіту, отиту, гастриту, виразки шлунку, простатиту, пневмонії, ларингіту, лишая, фурункули, діареї, захворювання органів системи дихання та гострого зубного болю зверталися до парамедиків за медичною допомогою [1; 7]. В умовах обстрілу та зоні укриття парамедики надавали медичну допомогу під вогнем» пораненим військовослужбовцям, які мали кровотечі, відкриті ушкодження грудної клітини, пошкоджені дихальні шляхи, накладали шини на переломи, перев'язували рани на кінцівках, обробляли місця опіків, вводили до організму пораненого знеболюючі та антибіотики з польової аптечки, вживали необхідних заходів для запобігання розвитку шокового стану або надавали допомогу при шоці [2; 9].

Ще одним із напрямів буденної діяльності парамедиків під час оборони Маріуполя стали санітарно-гігієнічні та протиепідемічні заходи серед військовослужбовців, медична розвідка району дислокації військових, пропаганда гігієнічних знань та здорового способу життя серед особового складу, збирання, винесення (вивезення) поранених і хворих з поля бою, завантаження на транспорт і вивантаження з нього поранених солдат, відтягування тяжкопоранених в укриття, витягування поранених солдат із бойової техніки, перенесення та сортування поранених [11; 13].

Висновки. Добровольці-парамедики під час оборони Маріуполя та «Азовсталі» протягом 24 лютого – 20 травня 2022 р. надавали всю можливу у тих умовах медичну допомогу військовим і цивільному населенню, виконали свій громадянський і професійний обов'язок, фактично ціною власного здоров'я, а іноді навіть життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Азовці PRO: особливості роботи медиків на війні. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pwSuQ6gAR0Y> (дата звернення 10.03.2024).
2. Асан Ісенаджиєв: рятував поранених «Азовсталі» і пережив підрих. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=1511012933087935> (дата звернення 11.03.2024).
3. Був на «Азовсталі» та у полоні в Оленівці: парамедик з полку «Азов». URL: повернувся на Одещину. https://www.youtube.com/watch?v=Y_QyL8UAPRA (дата звернення 09.03.2024).

4. Вінницький парамедик, 19-річний Назарій Гринцевич з «Азовстали» повертається додому. 2022. URL: <https://vinnitsa.info/article/vinnyts-kyu-paramedyk-19-richnyu-nazariy-hryntsevych-z-azovstali-povertayet-sya-dodomu> (дата звернення 12.03.2024).
5. «В этих ужасающих условиях он спасал людей – и гражданских, и военных». История самого молодого парамедика с «Азовстали». 2022. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/v-etih-uzhasayushih-usloviyah-on-spasal-lyudej-i-grazhdanskih-i-voennyh-istoriya-samogo-molodogo-paramedika-s-azovstali>. (дата звернення 13.03.2024).
6. «З ран діставали фрагменти чужих кісток»: парамедик про російський штурм «Азовстали». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-shturm-azovstal-paramedyk-mariupol-polon-olenivka/32276560.html> (дата звернення 09.03.2024).
7. Інтерв'ю з Колосінською Н. 2023. URL: <https://1plus1.video/novosti-snidanku-z-11/2023/1-vipusk-najstrashnishij-moment-buv-koli-privezli-poranenih-ditok-medikinya-z-azovstali-pina-kolosinska> (дата звернення 10.03.2024).
8. Інтерв'ю з «Пташкою» – бойовим парамедиком із «Азовстали» Катерина Поліщук. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=-mnD_fEDZiw (дата звернення 10.03.2024).
9. Ліки були протерміновані ще з 2019-го: парамедикinya та колишня полонена про дні на «Азовстали». 2023. URL: <https://glavcom.ua/country/society/paramedik-ta-kolishnja-polonena-rozprovila-pro-zhittja-na-azovstali-943250.html> (дата звернення 09.03.2024).
10. Медикиня из Азовстали: спасение жизни раненых без медикаментов и плен в Еленовке. 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KVP5MvwQmxc> (дата звернення 12.03.2024).
11. Оборона Маріуполя, «Азовсталь» та полон: парамедик «Азову» Максим. За межами. 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MMrZcMySiCc> (дата звернення 07.03.2024).
12. На Азовстали лікував поранених фельдшер бригади морських піхотинців з позивним «Вітамін». URL: https://www.youtube.com/watch?v=YT_iiOiEMvA (дата звернення 09.03.2024).
13. Проводив операції на Азовстали: історія військового хірурга Євгена Герасименка. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=61YcO4BQknI> (дата звернення 06.03.2024).
14. Рятував життя в блокадному Маріуполі – у гостях «Сніданку» лікар-анестезіолог Олександр Белаш. 2022. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/ryatuvav-zhittya-v-blokadnomu-mariupoli-u-gostyah-snidanku-likar-anesteziolog-oleksandr-byelash.html> (дата звернення 11.03.2024).
15. Як оперував у бункері Азовстали й лікував у полоні – військовий хірург з Дніпра Євген Герасименко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AtIHzmD5cIY&t=20s> (дата звернення 13.03.2024).
16. «Я не хотів ЗДАВАТИСЯ, думав ПІДПВАТИ бункер»: історія медика з АЗОВСТАЛІ. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=DrIcKrd_L3E (дата звернення 10.03.2024).

Наукове видання

Україніка молода: збірник статей

Випуск 12

Науковий редактор: Венгерська В. О., д-р іст. наук, професорка, завідувачка кафедрою історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Відповідальний редактор: Ковальчук І. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Технічний редактор: Ковальчук І. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Надруковано з оригінал–макета авторів

Адреса організаційного комітету:
10014, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, буд. 40
Ел. пошта: kovalchuk190586@gmail.com
www.zu.edu.ua

Підписано до друку 22.05.23. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 5,9. Обл.-вид. арк.6. Наклад 100.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка.
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua